

#ProbudiSe

Vrijeme je za školu koja omogućava kvalitetno inkluzivno obrazovanje!

Poruke učesnika

kampanje za provedbu člana 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom

**Vrijeme je za školu koja omogućava
kvalitetno inkluzivno obrazovanje!**

Poruke učesnika

kampanje za provedbu člana 24. Konvencije
o pravima osoba s invaliditetom

Inkluzija

u **100** sekundi

INKLUZIJA U 100 SEKUNDI

Lamija Godinjak

Rad "Inkluzija u 100 sekundi" predstavlja nagrađeni rad studentice Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, Lamije Godinjak. Lamija je u svom video uratku koji traje 100 sekundi prikazala pojmove vezane uz objašnjenje raznih oblika obrazovanja, i objasnila zašto su neki oblici obrazovanja diskriminirajući po učenike s invaliditetom, i zašto je inkluzija jedini nediskriminirajući oblik obrazovanja. Rad je nagrađen u okviru provedenog konkursa za najbolje grafičko rješenje prikaza kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja koji je organizovan u saradnji s likovnim akademijama iz Širokog Brijega, Banja Luke i Sarajeva. Konkurs je proveden u okviru kampanje za dizanje svijesti javnosti o važnosti kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja pod imenom **#ProbudiSe**.

Radom "Inkluzija u 100 sekundi", studentice Lamije Godinjak predstavljeno je **INKLUZIVNO OBRAZOVANJE KROZ 4 POJMA**

KROZ OVE OBLIKE MOŽEMO PRIKAZATI PRINCIP PROBLEMA EDUKACIJE KROZ KOJU PROLAZE DJECA SA INVALIDITETOM U BIH.

Ovaj trokut, krug i kvadrat predstavljaju nas.

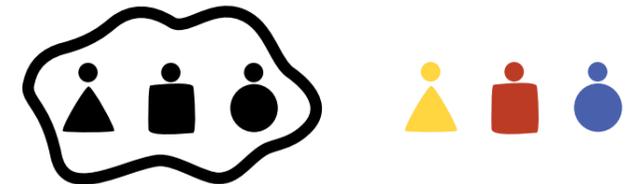
Ali stvari nisu samo crno - bijele.

4 POJMA

NA KOJE TREBA OBRATITI PAŽNJU UNUTAR EDUKACIJSKOG SISTEMA

ISKLJUČENJE

Djeca s invaliditetom su direktno ili indirektno spriječena ili im je uskraćen pristup obrazovanju u bilo kom obliku.

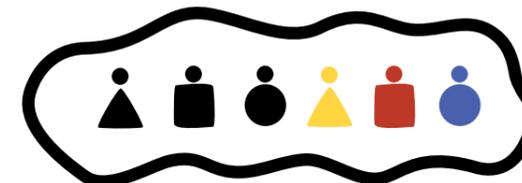
SEGREGACIJA

Iako postoje odvojene ustanove za rad sa djecom s invaliditetom ova vrsta segregacije djece od njihovih vršnjaka se kosi sa načelima ljudskih prava i slobode.

INTEGRACIJA

Neke ustanove su otvorile vrata za djecu s invaliditetom, međutim sistem i način rada ovih ustanova nije prilagođen njihovim sposobnostima.

INKLUZIJA

Inkluzijom mijenjamo postojeći edukacijski sistem. Uključimo djecu, pripremimo nastavnike tako da SVA djeca mogu biti dio kolektiva.

Sadržaj

Uvodna riječ 6
o kampanji #ProbudiSe
Aleksa Radišić 8
Profesor istorije/Otvorena pisma
Aldina Husejinović 10
Učenica/Otvorena pisma
Igor Ledić 12
Roditelj/Otvorena pisma
Mirjana Kanostrevac 14
Učitelji su izuzetno važni u životu svakog djeteta, a pogotovo u životu djeteta s invaliditetom...
Vanja Čolić 16
Vanja je svoje lično iskustvo iz obrazovanja izbrusila i nadogradila kroz omladinski aktivizam...
Vuk Stanić 18
Vuk može podučiti mnoge odrasle osobe o tome šta je razumna prilagodba i kvalitetna inkluzija...
Nadina Imamović 20
O svom iskustvu studiranja, o tome šta je sve napravljeno u smislu razumne prilagodbe...
Mitra Pantić 22
Sedmogodišnja Mitra predano uči jer želi biti ljekar kada poraste...
Džejna Ferhatović 24
Džejna živi tipični tinejdžerski život, škola, učenje, druženje...

Sanja Dejanović 26
Sanja Dejanović ima 26 godina i dolazi iz Doboja...
Daria Delić 28
Daria s nama dijeli kako je tekao njen obrazovni put i gdje ju je sistem ograničio...
Monika Kalabaluković 30
Obrazovni sistem je diskriminiše od samog početka...
Filip Raspudić 32
Najviše voli matematiku, jer se više računa, a manje piše...
Ajla Huseinović 34
Sistem je Ajli uskratio inkluzivno obrazovanje, ali je nije obeshrabrio...
Jovan Petrović 36
10-godišnji Jovan nam je otkrio svoj veliki san...
Naida Stupar 38
Naida Stupar veoma dobro balansira svoje obaveze...
Saša Popović 40
Saša u potpunosti razumije važnost obrazovanja jer će mu to omogućiti da se u životu bavi s onim što želi...
Emrah Tepić 42
Emrah je posvećen svom studiranju i volonterskom angažmanu u nekoliko nevladinih organizacija...
Miroslav Mitrić 44
Nadležne institucije mogu mnogo naučiti od Miroslava...

Ibrahim Šadić 46
Ibrahimova priča nam govori da nijedno dijete ne smije biti izostavljeno iz obrazovanja, ni po kojoj osnovi...
Šefika Mujić 48
Šefika je svoja negativna iskustva iz obrazovanja preokrenula u pokretačku energiju...
Goran Jokić 50
Imao je samo 5 godina kada je zbog saobraćajne nezgode postao korisnik kolica...
Selma Plančić 52
Selma, studentica prava, iz ličnog iskustva ukazuje šta još obrazovne vlasti moraju uraditi...
Savo Ivković 54
Savo je pravi filmofil, studira anglistiku i planira spojiti svoje dvije ljubavi u profesiju prevodioca stranih filmova...
Arijel Kurtagić 56
Obaveze koje ima u sferi omladinskog aktivizma su brojne...
Dževad Selimović 58
Dževad nije posustajao i izbio se za svoje obrazovanje...
Lejla Brko 60
Dvije riječi koje je najbolje opisuju su motivacija i posvećenost...
Izložba radova #ProbudiSe 62
Kvalitetna inkluzija u obrazovanju ima sada i svoju umjetničku prezentaciju...

Uvodna riječ

Ova publikacija koja je pred vama donosi iskustva iz školovanja djece, mladih i odraslih ljudi s invaliditetom iz prve ruke. Ovim pričama želimo naglasiti da kada se govori o strategijama, planovima i resursima potrebnim za inkluzivno obrazovanje, tada se govori o životima djece i mladih ljudi s invaliditetom. Dajući im prostor u kampanji **#ProbudiSe**, dali smo im glas i priliku da široj javnosti skrenu pažnju šta inkluzivno obrazovanje znači za njih, njihove porodice i njihovu budućnost.

Kampanja **#ProbudiSe** je provedena u okviru šireg projekta „**Kvalitetno inkluzivno obrazovanje - sada!**“ tokom kojeg se strateški pristupilo unapređenju kvalitete inkluzivnog obrazovanja, te je uz učešće i saradnju ministarstava obrazovanja sa svih nivoa kreiran veoma važan dokument *Indikatori za praćenje provedbe inkluzivnog obrazovanja u skladu s članom 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*.

Indikatori su izuzetno važan alat kojim ministarstva obrazovanja mogu veoma jasno identifikovati na kojim područjima moraju uložiti dodatne napore da bi inkluzivno obrazovanje dobilo na kvaliteti. Kao dodatna podrška timovima unutar ministarstava obrazovanja, kreiran je i *Vodič za izradu Plana aktivnosti praćenja indikatora inkluzivnog obrazovanja*, koji donose detaljno objašnjenje aktivnosti koje jedno ministarstvo obrazovanja mora provesti da bi mogli pravilno tumačiti primjenu *Indikatora*.

Kada bismo ove dokumente preveli u nastavni plan i program nekog predmeta, onda bi *Indikatori* bili udžbenik, *Vodič* radna sveska, a ova knjižica - *čitanka*.

U prvom dijelu su predstavljena otvorena pisma i pozivi za kvalitetno inkluzivno obrazovanje iz ugla nastavnika, vršnjaka i roditelja djeteta s invaliditetom, a zatim slijede lične priče i intervjui s učenicima, studentima, i mladim ljudima s invaliditetom.

Nismo mogli odoljeti a da u ovoj našoj *čitanki* ne predstavimo i dio radova sa web izložbe **#ProbudiSe** koja je nastala kao rezultat konkursa za studente likovnih akademija na temu kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja. Studenti, pod mentorstvom svojih profesora su se odazvali u velikom broju, pa je tako pravo na kvalitetno inkluzivno obrazovanje dobilo i svoju umjetničku prezentaciju.

Čitanka, sa svojim pričama i umjetničkim radovima, na drugačiji način predstavlja jako upozorenje da je kvalitetno obrazovanje u nediskriminatornom okruženju koje garantuje jednakost i pravednost od predškolskog do visokog obrazovanja, uključujući i obrazovanje odraslih, pravo sve djece i mladih osoba s invaliditetom.

Tim MyRight-a u Bosni i Hercegovini

#ProbudiSe

Otvoreno pismo koleginicama i kolegama

Prosvjetari, ne trebate se plašiti rada sa djecom s invaliditetom! Jednostavno je, samo treba dobra volja, ostalo se obezbijedi i nauči.

Uvažene kolegice i kolege,

Svi mi kao prosvjetni radnici učestvujemo u osposobljavanju učenika za neko zanimanje ili za nastavak školovanja, ali mnogo doprinosimo i njihovom psihofizičkom sazrijevanju i odrastanju u dobre odrasle osobe.

Djeca s invaliditetom imaju iste potrebe kao i sva druga. Društvo i prosvjetni sistem djeci s invaliditetom trebaju pružiti maksimalne uslove da se razvijaju i da steknu znanje koje će im omogućiti da budu što samostaljniji kao odrasle osobe.

Prosvjetari, ne trebate se plašiti rada sa djecom s invaliditetom! Jednostavno je, samo treba dobra volja, ostalo se obezbijedi i nauči. Sve što treba specifično za rad sa njima znati lako se nauči preko stručne literature, uz pomoć pedagoga, psihologa i drugih stručnjaka. Nakon početnog

nesnalažanja, brzo sve dođe na svoje mjesto. Kod vlasti tražimo da nam obezbijede adekvatne uslove i pomognu u obezbjeđivanju tehničkih uslova za rad sa djecom s invaliditetom, da se svi zahtjevi i standardi koje inkluzivno obrazovanje postavlja nađu u redovnom obrazovnom sistemu. **Uvjerem sam da upornim zalaganjem to možemo postići. I znajte da roditelji djece s invaliditetom pokazuju veliku spremnost da sarađuju sa školom.**

Učenici s invaliditetom su posebno spremni na saradnju sa nastavnikom. Uvijek imaju neograničeno povjerenje u nastavnika, uvijek rado izvršavaju sve školske obaveze, ta djeca su uvijek redovna na časovima. Postavljajmo toj djeci zadatke koje oni mogu uspješno riješiti, postepeno povećavajmo težinu zadataka. Poznato nam je da sva djeca u školi vole da se pohvali njihov trud i zalaganje, a i znanje. I sam

sam svjedok da učenici s invaliditetom mogu postići jednak uspjeh i znanje kao i drugi učenici, pa i više.

Nemojte se iznenaditi kada neka od te djece odu studirati, završe fakultet, samostalno rade određene poslove, dođu vam se zahvaliti kao odrasli ljudi što ste pomogli da mogu zarađivati za život i brinuti za svoju porodicu. Osim toga, inkluzija omogućava djeci s invaliditetom da odrastaju u svojoj sredini, u svojoj porodici, da uživaju u radostima i malim problemima kao i druga djeca. Tako djeca sretno rastu, a to je preduslov za stvaranje sigurne, samopouzdanе osobe. **Kvalitetna inkluzija je sigurno preduslov za sticanje radnih, odnosno profesionalnih kompetencija.** Bilo bi mnogo manje osoba o kojima bi se starale socijalne službe, a više osoba s invaliditetom koje bi mogle same zarađivati za život. Najvažnije je to što bi kvalitetnom školskom inkluzijom bilo više odraslih osoba s invaliditetom koje bi bile zadovoljne svojim životom, što je glavni zadatak svakog društva.

Aleksa Radišić,
profesor istorije u SMŠ "Jovan Dučić" Teslić

**KVALITETNA
INKLUZIJA JE
SIGURNO PREDUSLOV
ZA STICANJE
RADNIH, ODNOSNO
PROFESIONALNIH
KOMPETENCIJA**

INKLUZIJA

OMOGUĆAVA DJECI S INVALIDITETOM DA ODRASTAJU

U SVOJOJ SREDINI, U SVOJOJ PORODICI,
DA UŽIVAJU U RADOSTIMA I MALIM PROBLEMIMA
KAO I DRUGA DJECA

prof. istorije

**Aleksa
Radišić**

Otvoreno pismo vršnjacima

Svakom od nas je jasno da sticati znanje znači postavljati temelj za dobar život.

Dragi vršnjaci,

Svako od nas rođenjem dobija osnovna ljudska prava, pa zato borba za ta prava ne bi ni trebala postojati, zar ne? Nažalost, rijetki znaju da se s tom borbom svakodnevno suočavaju djeca i mladi s invaliditetom.

Moju najbolju prijateljicu Ednu Šunjić već dugi niz godina gledam kako odrasta u osobu koja svakim korakom uistinu mijenja svijet. Gledam kako hrabro korača naprijed, grabi svaku priliku i trudi se da učini sebe, a i sve oko nje ponosnima. Njen duh je nesalomiv. Nas

dvije smo zajedno provele djetinjstvo, a sada zajedno prolazimo tinejdžerski period. Ona me je naučila koliko je važno boriti se za sebe, svoj život, svoje bolje sutra. To je moja privilegija.

Najbolje učimo jedni od drugih, uz savjete i podršku svojih drugara i drugarica. Zato su prilike da zajedno učimo i da se družimo tako dragocjene. Bez njih ne bismo mogli sticati znanja i vještine koje nam trebaju za cijeli život. Upravo zato, bez inkluzivnog obrazovanja ne možemo shvatiti šta je pravo jedinstvo različitosti i koliko je bitna vršnjačka podrška.

Svi mi doživljavamo našu sredinu kao mjesto koje nas treba prihvatiti, kao zajednicu koja će nam pružiti sve što je potrebno kako bi u sretnu osobu ostvarenih potencijala izrastao svako od nas, uključujući i djecu s invaliditetom. Ali ono što **moramo shvatiti je da se inkluzivno obrazovanje neće postići prilagođavanjem djece sredini u**

kojoj odrastaju i uče, već poboljšavanjem i prilagođavanjem sredine njihovim mogućnostima i potrebama. Sve dok to ne shvatimo, djeca i mladi s invaliditetom će se morati boriti za svoja osnovna ljudska prava. A zapravo, u društvu nema veće invalidnosti od nemogućnosti da se svaka osoba posmatra kao veliki i značajni potencijal.

Probudite se! Sve što nam treba je volja, upornost, razumijevanje i rad da bismo dobili obrazovni sistem koji širom otvorenih vrata prima i osnažuje svakog učenika. Svakom od nas je jasno da sticati znanje znači postavljati temelj za dobar život. Ne smijemo dozvoliti da se prilika za to uskraćuje djeci i mladima s invaliditetom; bez te prilike, njihove porodice gube nadu u bolje sutra.

Vjerujem da je budućnost u našim rukama i da sa pravim sredstvima zaista možemo postići mnogo, ali naša zajednica najprije mora postati dovoljno jaka. Podstrijek za to će biti razumijevanje da svi mi imamo jednaka prava, kao i otvorenost djece i svih mladih osoba prema prihvatanju različitosti.

//

NAJBOLJE UČIMO JEDNI OD DRUGIH, UZ SAVJETE I PODRŠKU SVOJIH DRUGARA I DRUGARICA. ZATO SU PRILIKE DA ZAJEDNO UČIMO I DA SE DRUŽIMO TAKO DRAGOCJENE

Mi inkluzijom govorimo da volimo sebe, da volimo druge i da volimo svijet oko nas. **Sve što imamo na svijetu jeste jedni druge i baš zato trebamo ohrabriti, podržati, saslušati i istaći unikatnost onoga pored sebe - živjeti inkluziju.**

Aldina Husejinović,
učenica

Aldina
Husejinović
učenica

BEZ INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA NE MOŽEMO SHVATITI ŠTA JE PRAVO JEDINSTVO RAZLIČITOSTI I KOLIKO JE BITNA VRŠNJAČKA PODRŠKA

Otvoreno pismo roditeljima

Primjer roditelja koji je postao aktivista zaslužuje svu našu pažnju.

Dragi roditelji,

najvažniji kodač u životu naše djece su roditelji i obitelj!

Djeca uče od nas, mi smo njihove vodilje kroz život. Moramo biti primjer kako da postanu što snažnije osobe, pune samopouzdanja i vjere u svoje mogućnosti.

Biti roditelj djeteta s invaliditetom je iskustvo koje vas pozitivno mijenja, obogaćuje i spaja obitelj kao nikad prije.

Uči nas kako nesavladive prepreke savladati. Mi, roditelji djece s invaliditetom, nemamo mogućnost odustajanja; može se posustati i umoriti ali odustati ne može.

Na svom primjeru sam uvidio koliki se napredak može postići ako sve osobe uključene u obrazovni sistem rade zajedno za dobrobit djeteta u samo dva tjedna!

Pitam se kakav bi rezultat dijete postiglo da je imalo podršku čitavu školsku godinu... Koliko

svi zajedno možemo naučiti iz tog rada.

Ono gdje mi roditelji često pravimo grešku je da sebe i svoje dijete prilagođavamo sistemu. Sistem se treba prilagoditi djetetu. Tu trebamo mijenjati stav i insistirati na promjenama i prilagođavanju sistema našoj djeci.

Također, ne možemo očekivati da sav teret obrazovanja preuzmu nastavnici u školama bez pomoći cjelokupnog sistema.

Uvjeren sam da obrazovni sistem može i mora snažno raditi i promicati bolju i sadržajniju edukaciju nastavnika i asistenata u nastavi, a učenicima s invaliditetom osigurati razumnu prilagodbu uz kvalitetne prilagođene nastavne planove i programe, razvijati bolje kurikulume, ukloniti arhitektonske barijere i tako poštivati osnovna prava svih učenika na obrazovanje. Moraju se donositi novi zakonski i podzakonski akti i primjenjivati postojeći za što kvalitetnije inkluzivno obrazovanje.

Naše društvo mora prihvatiti da je inkluzivno obrazovanje pravo svakog djeteta s invaliditetom. Jačanjem kompetencija svake osobe i kvalitetnog osposobljavanja za daljnji život, država bi sa sigurnošću učinila veliki korak ka poštivanju konvencija i osnovnih prava osoba s invaliditetom, a što je još važnije imali bi osobe sposobne za rad i samostalan život što u konačnici doprinosi bogatstvu društva i države.

Vidjeli smo u uvjetima pandemije COVID-19 koliko je krhak naš sistem obrazovanja, koliko je važna uloga roditelja u učenju djeteta i savladavanju nastavnog gradiva. **Samo zajedničkim radom stručnih osoba, učitelja i roditelja omogućeno je uspješno savladavanje nastavnog gradiva.**

Dragi roditelji, probudite se!

Zajedno smo snaga koja pokreće promjene prema kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju!

Igor Ledić,
roditelj

**KVALITETNA
INKLUZIJA JE
SIGURNO PREDUSLOV
ZA STICANJE
RADNIH, ODNOSNO
PROFESIONALNIH
KOMPETENCIJA**

**DRAGI RODITELJI,
PROBUDITE SE!
SAMO ZAJEDNIČKIM RADOM
STRUČNIH OSOBA, UČITELJA I RODITELJA MOGUĆE
JE USPJEŠNO SAVLADAVANJE NASTAVNOG GRADIVA**

roditelj
**Igor
Ledić**

MIRJANA KANOSTREVAC učiteljica

VRIJEME JE ZA TIMSKI RAD U OBRAZOVANJU! PRAVO UČENIKA JE DA BUDE AKTIVNO UKLJUČEN

Učitelji su izuzetno važni u životu svakog djeteta, a pogotovo u životu djeteta s invaliditetom.

U septembru 1998. godine sam dobila drugu po redu generaciju đaka prvaka.

Kao što to uvijek biva, ti mali "zečići" već na samom početku osvoje vas svojim uplašenim očima, drhtavim ručicama, stidljivim i maznim pogledima. U toj grupi đaka prvaka pažnju mi je privukla djevojčica sa naočarima, flasterom preko oka i vidno primjetnim hramanjem. Sigurnim glasom za razliku od drugih, s osmijehom sigurnosti i sreće što je postala đak, zvučno i ponosno se predstavila i rekla da se zove Slavena Marić. Njeni roditelji su me upoznali sa problemom koji Slavena ima od rođenja (hemipareza desne strane op.aut) i naravno, kao svaki roditelj, zamolili za pažnju i razumijevanje njihovog straha u savlađivanju obaveza koje su pred njom.

Ali, bio je to samo njihov strah. Slavena je već od prvih dana pokazala svoju spremnost za školu i nikakvu prepreku nije doživljavala kao nesavladivu.

Opisaću samo jedan mali događaj kad se u školi pripremala svečanost. Kao organizator

te svečanosti sa mojim đacima prvacima, spremam jednu modnu reviju, reviju njihove ljepote i talenta. Kako je svaka djevojčica bila oduševljena što je dobila ulogu manekenke i Slavena želi da pokaže da i ona to "može". Njen invaliditet joj nije dozvolio da bude među njima kao manekenka. **Povjerila sam joj zadatak i ulogu voditeljice** tog programa i rekla da će ona imati čast da najavi taj naš spektakularni moment. Njen široki osmijeh mi je poslao poruku da sam uradila nešto dobro i važno samo njoj. Zvučnim glasom i predivnim ritmom njenih rečenica na priredbi je učinila da bude sigurna, sjajna i zapažena voditeljka. Tako Slavena i ja nastavljamo da kroz njeno školovanje upoznajemo jedna drugu sa svim mogućnostima i teškoćama. Sve više sam je upoznala kao hrabru, ustrajnu, "tešku", prkosnu djevojčicu koja je išla i htjela da ide ka svom cilju ne mareći kolika je cijena uspjeha. Među svim njenim sjajnim drugaricama te generacije, **Slavena je uvijek nastojala uporno i strpljivo da pokaže da ona može** da učestvuje u svim aktivnostima u kojima su i one aktivne. Njenu borbu protiv različitosti,

njen odbrambeni stav trebalo je podržati i razumjeti što smo svi u školi i činili. Dali smo joj prostora, pokazali ljudsko razumijevanje za izazove sa kojima se ona suočavala, smatrali je jednakom i ravnopravnom sa svim ostalim đacima.

Vremenom je izrasla u divnog, marljivog i odličnog đaka sa štitom upornosti i svojevoljivosti kojim se branila od pogleda i komentara. Učile smo zajedno, voljele se i podržavale. Ta prkosna djevojčica sa flasterom preko oka, ta "zvučna voditeljka", pobjednica ograničenja i različitosti, danas vodi uspješnu borbu za ostvarenje svih prava svih osoba sa invaliditetom. Kao takva, ona je svima njima primjer i podrška da se lakše nose sa svim izazovima koje invalidnost nosi.

Slavena Marić je danas uspješna i ostvarena mlada žena.

Ponosna sam na Slavenu i zahvalna za sve što sam s njom upoznala!

Mirjana Kanostrevac
učiteljica

**UČITELJI UVIJEK
MOGU PREPOZNATI
ONO ŠTO JE
JEDINSTVENO U
SVAKOM DJETETU**

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE U SKLADU S INDIVIDUALNIM MOGUĆNOSTIMA!

NISAM SEBI MOGLA
DOPUSTITI LUKSUZ
DA PADNEM ISPIT

VANJA
ČOLIĆ

Vanja je svoje lično iskustvo iz obrazovanja izbrusila i nadogradila kroz omladinski aktivizam koji ju je i doveo do zaposlenja gdje je mogla najviše raditi na unapređenju inkluzivnog obrazovanja.

Kao neko čije školovanje je počelo krajem 80-tih godina prošlog vijeka, ne mogu govoriti o inkluzivnom obrazovanju u to vrijeme.

Kako mi je par mjeseci po rođenju uspostavljena dijagnoza mišićna distrofija i nije bilo mogućnosti da prohodam, logično je bilo da ću osnovnu školu pohađati u Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju "Dr. Miroslav Zotović" kod Banjaluke. Kao dijete od šest godina nisam ni razmišljala da li je postojala druga opcija, jer svi valjda u tim godinama radimo onako kako nam odrede roditelji ili stručnjaci koji ipak bolje od nas samih znaju "šta je za nas najbolje".

U Zavodu je tada djelovalo područno odjeljenje osnovne škole i bilo je jako malo djece s intelektualnim poteškoćama pa smo nastavu pohađali po redovnom nastavnom planu i programu.

U Banjoj Luci ni jedna srednja škola nije bila arhitektonski pristupačna za korisnike kolica, pa sam morala srednje obrazovanje nastaviti u "Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine" u Podgorici u Crnoj Gori. Stekla sam zvanje administrativno-pravni tehničar, po programu ekonomske škole - pravni smjer. **Pored formalnog obrazovanja, po meni je ipak značajnije iskustvo koje sam stekla u svakodnevnim životnim situacijama.** Kao osoba sa težim oblikom invaliditeta (koja 24 sata zavisi od tuđe pomoći), stotinama kilometara udaljena od roditelja, bila sam prinuđena da se sama snalazim. Uspostavila sam dobar krug prijatelja od kojih je većina bila sa oštećenjem

vida, tako da smo imali prećutni dogovor da ja njima čitam i pomažem im kod učenja, a oni meni zauzvrat pomažu kod stvari koje ne mogu samostalno obavljati. Neki od prijatelja koje sam stekla tada i danas su prisutni u mom životu.

S osamnaest i po godina sam se vratila kući u Banja Luku. Nastavak mog školovanja nikada nije bio doveden u pitanje. Tokom srednje škole sam maštala kako ću završiti pravo i jednog dana biti uspješan advokat. Ali ipak nije bilo tako. Po povratku kući, pauzirala sam dvije godine. Prateći vijesti o konkursima za upis na fakultet, odlučila sam da upišem novinarstvo na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci.

Kako ni Filozofski fakultet nije bio bez arhitektonskih barijera, odlučila sam da studije nastavim vanredno. Učila sam kući i izlazila na ispite. Kabinet novinarstva se nalazio na trećem spratu i do njega me je uglavnom majka nosila, preko 93 stepenice, pa nisam mogla sebi dozvoliti luksuz da izađem na ispit i da ga ne položim.

Uporedo sa studiranjem, priključila sam se tada novoosnovanoj humanitarnoj organizaciji "Partner", koja je bila jedna od prvih organizacija u Bosni i Hercegovini koja je okupljala osobe s različitim vrstama invaliditeta. Tu sam prošla sve moguće faze, **od volonterke preko koordinatorice Sektora za mlade s invaliditetom,** zatim portparolke organizacije, pa do mjesta izvršne direktorice. Zajedno sa kolegama iz "Partnera", između ostalog, učestvovala sam u pokretanju servisa personalne asistencije, kao i uspostavljanju stipendija za izjednačavanje mogućnosti studenata s invaliditetom.

Naravno, niz medijskih kampanja i javnih nastupa je uticalo na to da budem prepoznata kako u svom gradu tako i šire, kao neko ko se bori za poboljšanje položaja lica s invaliditetom. Vjerujem da je moje često

medijsko pojavljivanje i uticalo na to da danas budem zaposlena u Ministarstvu prosvjete i kulture Republike Srpske. Prvo mi je ponuđeno da radim u Odjeljenju za informisanje na zamjeni. Iako sam tu radila ono za šta sam se školovala, uvijek sam imala utisak da moram da se borim za mjesto sa kojeg ću moći uraditi nešto kako bi se **unaprijedilo vaspitanje i obrazovanje učenika s invaliditetom.**

2016. godine mi se ostvarila želja i dobila sam posao višeg stručnog saradnika za **inkluziju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.** Moje lično iskustvo me vodi da više doprinesem unapređenju inkluzivnog obrazovanja.

Pored toga, što su asistenti za učenike sa smetnjama u razvoju (zvaničan termin u zakonodavstvu Republike Srpske), od 2017. godine definisani Zakonom o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, nešto na šta sam trenutno najponosnija jeste donošenje Pravilnika o vaspitanju i obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju, koji će napokon zamijeniti pravilnik iz 2004. godine.

Smatram da se svakom djetetu, bez obzira da li se radi o djetetu s invaliditetom ili djetetu tipičnog razvoja, treba omogućiti vaspitanje i obrazovanje u skladu sa njegovim individualnim mogućnostima ali uvažavajući i njegova ograničenja.

PONOSNA SAM NA
MNOGE ZAKONSKE
PROMJENE U SFERI
INKLUZIVNOG
OBRAZOVANJA

lako ima tek 9,5 godina, Vuk može podučiti mnoge odrasle osobe o tome šta je razumna prilagodba i kvalitetna inkluzija. Njegove želje su da može aktivno učestvovati na časovima fizičke kulture i da sve škole imaju liftove i druge vrste podrške za sve učenike. Vuk je s nama podijelio svoja razmišljanja o školi, online nastavi, drugarima i budućnosti.

Devetogodišnji Vuk ide u treći razred Osnovne škole Vuk Stefanović Karadžić u Doboju, gdje i živi. U školi mu je na raspolaganju lift pa se može kretati bez problema, a ima i asistenta koji sjedi s njim u prvoj klupi i pomaže mu da zapiše sve što učiteljica diktira ili piše na tabli. Vuk tvrdi da umije brzo pisati, samo što mu za to treba puno truda.

Kaže da se u školi osjeća fino i prijatno, ali da bi volio da na času fiskulture bude aktivan koliko i drugi učenici. “Ja moram održavati svoju snagu i kondiciju, želim redovno vježbati, kao i sva druga djeca”, objašnjava Vuk. Ipak, to nije moguće jer škola nema rekvizite koje on može koristiti, poput vesla.

Ima učiteljicu i vjeroučiteljicu, a voli ih obje. Učiteljicu voli zato što ga uči o svemu što treba da zna i jako je draga, a vjeroučiteljicu zato što ga uči o vjeri u Boga. **Obje mu dobro**

objasne gradivo, pitaju ga je li sve stigao i razumio, a desi se i on njih da pita ako mu nešto nije jasno. Najviše voli likovno obrazovanje, a matematiku najmanje jer mu je to najteži predmet. Zadaću radi sam, a kad mu zatreba pomoć, obrati se roditeljima.

Vuk kaže da ima puno školskih drugova ali da se ne druži sa svima iz razreda. Ponekad ih zamoli da mu pošalju raspored časova ujutru kako bi mu majka spremila knjige. Njegov najbolji drug Nino takođe ide u treći razred, samo što je u drugom odjeljenju. “Poznajemo se i družimo od prvog razreda škole. On mi je komšija i jako ga volim zato što je fin prema meni”, s osmijehom priča Vuk.

Kada je Vuku rođendan, dođe mu društvo iz škole da ga proslave zajedno. I on njima ide na rođendanska slavlja, kojom prilikom upozna još djece. Kaže da se nikad nije svađao sa drugim učenicima, a ni oni s njim. Jedina

zamjerka koju ima na njihovo ponašanje je to što ponekad galame, ali, kako kaže, “odmah prestanu kad dođe učiteljica.”

Nekad u školu dođe sam, a nekad autom. Obično ga doveze majka, a ponekad otac. Govori da češće dođe autom jer sporo hoda pa mu treba puno vremena. Zbog pandemije koronavirusa je od kuće pratio nastavu na televiziji, što mu je, kako kaže, bilo i naporno i dosadno. “Čitav dan samo učiš, nemaš vremena da se igraš, a nisu mi tu ni drugari iz škole. Teško mi je bilo jer je bilo više zadatake i teže je malo ali uspio sam da se naviknem vremenom. Kad smo ponovo počeli da idemo u školu, bilo mi je lakše”, priča Vuk.

Kaže da se u slobodno vrijeme često igra s drugom djecom. **“Kad drugari dođu kod mene, najviše se igramo fudbala. Imam golmanske rukavice i to mi je hobi. Pošto ja već godinama sanjam da postanem golman, pokušavam da u tome budem što bolji”, priča Vuk. To je razlog više zašto se nada se da će mu škola što prije obezbijediti sve uslove za vježbe kojima bi razvijao i jačao svoje tijelo.**

Ima i rezervni plan za budućnost, a to je da postane policajac. “Moj tata je policajac pa

SVAKA ŠKOLA BI TREBALA IMATI LIFT, DA SE DJECA POPUT MENE LAKŠE KREĆU

razmišljam da krenem njegovim stopama”, objašnjava Vuk. Ipak, za šta god da se na kraju odluči, kaže da zna da se mora truditi, trenirati, redovno ispunjavati svoje školske obaveze i biti dobar prema svojim roditeljima da bi to postigao.

“Ja bih bio najsrećniji kad jednog dana više ne bih nosio štuke. Ali znaš šta, po meni, najviše pomaže? Bog dragi. Stalno idem na čarobna putovanja, otvara mi se čarobni put prema čarobnim manastirima”, s osmijehom govori Vuk. Kaže da ima još jednu želju - **“da se u drugim školama za djecu poput mene izgrade liftovi i da se djeca ne moraju penjati stepenicama, da mogu lakše ići u školu.”**

NA ČASU TJELESNOG MI JE POTREBNA SPRAVA KOJA SE ZOVE VESLA, DA BIH MOGAO ODRŽAVATI SVOJU SNAGU

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE OSNAŽUJE ĐAKE!

VUK STANIĆ

NADINA IMAMOVIĆ

**INKLUZIJA
BI OPLEMENILA NAŠE
DRUŠTVO I UČINILA GA
BOLJIM**

**VRIJEME JE
ZA OBRAZOVANJE
KOJE RAZBIJA
PREDRASUDE!**

Inkluzija nema alternativu. Razumnom prilagodbom naš obrazovni sistem može svakog pojedinca voditi do ostvarivanja njegovog ili njenog punog potencijala. O svom iskustvu studiranja na Fakultetu političkih nauka, o tome šta je sve napravljeno u smislu razumne prilagodbe, kako profesori pristupaju, koliko je važna podrška drugih studenata, i o drugim životno važnim temama, priča nam 24-godišnja studentica Nadina Imamović.

Nadina Imamović je studentica prve godine master studija Socijalni rad na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gradu u kojem trenutno živi. Ima 24 godine i kaže da studira upravo ono što je željela: "Budući da se socijalni rad bavi marginaliziranim grupama, a nažalost, osobe s invaliditetom su trenutno jedna od njih u našem društvu, mislim da kroz tu profesiju mogu pružiti veliku podršku kako osobama s invaliditetom, tako i njihovim porodicama, ali, naravno, i drugim osobama, djeci i porodicama sa različitim problemima."

Nadina kaže da je joj je **omogućeno da postigne puni potencijal** zato što je fakultet prilagođen njenim potrebama i zato što ima podršku porodice, prijatelja, profesora i cjelokupnog osoblja na fakultetu. „Treba znati da ne mogu svi jednako da kreiraju pozitivno okruženje jer se svi mi razlikujemo i mislim da tu treba malo podrške zato što su neke osobe s invaliditetom naprosto stidljive, neće reći, neće tražiti nešto što im je potrebno. Zato treba da se **društvo i država potrude da to sistemski nekako funkcioniira**“, objašnjava Nadina.

“Što se tiče, recimo, prilagodbe literature, pomjeranja termina ispita i takvih stvari, profesori su vrlo fleksibilni i susretljivi. Nekada zbog tehnologije koju koristim s obzirom da ne vidim i da učim uz pomoć pomagala koja nekad

jednostavno prestanu sa funkcioniranjem, potrebno mi je dodatno vrijeme pošto knjigu moram skenirati, pa onda praviti zabilješke na Brajevom pismu. Studenti uglavnom podvlače ono što uče, a ja nemam tu mogućnost, tako da ja skraćujem lekcije na Brajevom pismu. To je ono što mi oduzima mnogo vremena."

Fakultet je **angažirao bibliotekarku da prilagođava literaturu studentima s invaliditetom**, što je, kako Nadina kaže: "Velika olakšica i mnogo je vremena uštedilo u smislu toga da mi ne moramo samostalno skenirati knjige jer za jednu knjigu je potrebno dan, dva, tri, zavisi kolika je knjiga. Univerzitet u Sarajevu već nekoliko godina ima i Ured za podršku studentima s invaliditetom koji se također bavi prilagođavanjem literature, organizira različite edukacije, aktivnosti za studente, savjetovanja. To stvara osjećaj sigurnosti kod studenata s invaliditetom jer je vrlo važno da znamo da su tu ljudi kojima je zadatak da nam pruže podršku ukoliko nam je ona neophodna."

Nadina stiže da prati nastavu, ali ne uvijek i pisati zabilješke. „Uz podršku Udruženja slijepih građana Kantona Sarajevo sam uspjela dobiti sve što mi je neophodno u tehničkom smislu da kući savladam gradivo - **laptop, Brajevu mašinu, skener, papir za Brajevo pismo**“, objašnjava Nadina. "Pomognu mi i školske kolege ako treba nešto skinuti sa e-Platforme. Pošto je e-Platforma nepristupačna govornom softveru, tu **kolege pomognu da pošalju na mail neki dokument ili nešto slično**“, govori Nadina.

Nadina uglavnom koristi podršku drugih osoba prilikom kretanja. Prije pandemije do fakulteta je odlazila tramvajem, najčešće sa majkom ili sa kolegicama, a u nekim situacijama bi sama putovala. Kaže da joj na fakultetu takva podrška ne treba: "Naučila sam gdje se nalaze sve sale, sve prostorije i kabineti, amfiteatar, toalet, kafeterija,

biblioteka, studentska služba i tako dalje. I sve mi je pristupačno kao slijepoj osobi," priča Nadina i dodaje da se ipak uglavnom kreće sa kolegicama ili kolegama, ali čisto radi druženja.

"Lakše mi je pratiti nastavu online s obzirom na to da se ne moram kretati svaki dan u javnom prevozu koji je izuzetno naporan i nepristupačan. Međutim, u smislu komunikacije, otežava to što nemam direktan kontakt sa profesorom; uglavnom se komunikacija bazira na e-mailovima ili Zoom sastancima."

Kaže da joj u ovo doba pandemije nedostaje vrijeme kada je zajedno sa školskim kolegama provodila pauze, kada su išli na doručak, ručak, ispitivali jedni druge materiju koju trebaju savladati.

Nadina smatra da ono što je generalno potrebno jednoj osobi s invaliditetom za uspješno obrazovanje jeste pristupačno okruženje u smislu postojanja liftova, rampi, toaleta za osobe s invaliditetom, taktilne staze, Brajevih oznaka, pristup informacijama u smislu pristupačnih web sajtova, postojanja tumača za znakovni jezik za osobe koje su gluhe, pristupačna literatura na Brajevom pismu, u zvučnom formatu, e-formi. **Nada se da će njen primjer doprinijeti razbijanju postojećih predrasuda prema osobama s invaliditetom jer, kako kaže: "Inkluzija bi oplemenila naše društvo i učinila ga boljim ne samo za osobe s invaliditetom nego za sve nas."**

**DRUŠTVO I DRŽAVA SE
MORAJU POTRUDITI DA
INKLUZIJA SISTEMSKI
FUNKCIONIRA**

MITRA PANTIĆ

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE RAZUMIJE ĐAKE! VOLJELA BIH DA UČITELJICA I MOJI DRUGARI NAUČE ZNAKOVNI JEZIK

Sedmogodišnja Mitra ide na kurseve plesa, karatea i engleskog jezika. Predano uči jer želi biti ljekar kada poraste. Njena želja je da njene drugarice i drugovi, kao i učiteljica, nauče znakovni jezik.

Mitra Pantić ima sedam godina i živi u Bijeljini. Ide u prvi razred Osnovne škole Sveti Sava. Klupu u prvom redu dijeli sa dječakom Davidom. "Kad nema Davida, ja pređem kod neke drugarice da sjedim u nekom daljem redu. Ali **najbolja mi je prva klupa jer najbolje čujem odatle**", govori Mitra i dodaje: "Kad sam tek krenula u školu, sjedila sam u drugom ili trećem redu, pa kad je nakon mjesec dana učiteljica primijetila da ne čujem dobro, prešla sam u prvu klupu. **Tata me tad odveo kod audiologa i od tada nosim slušni aparat.**"

Kaže da voli ići u školu jer se tamo lijepo osjeća: "Volim što mi druga djeca tamo prave društvo i što su fini prema meni. Ovi sad školski drugari su bolji nego oni iz vrtića, tamo sam samo jednu drugaricu imala ali ona mi se rugala pa se više nisam družila s njom. Kad sam počela da nosim aparat, školski drugari su me pitali šta je to, ali više ne pitaju. Nikad mi ništa ružno nisu rekli zbog toga. Meni ne smeta što ga nosim. Ipak, neka djeca u školi me izbjegavaju zbog aparata, ali tata me je

naučio da na to ne obraćam pažnju."

Mitra tvrdi da se nikad nije desilo da je neko iz škole zadirkuje, kao i da misli da bi je školski drugari zaštitili u slučaju da se to desi. Ipak, kako kaže: "Ako bi me neko gurnuo, požalila bih se učiteljici. A ako bih vidjela da se oni prema nekome ne ponašaju lijepo, ja bih se približila i rekla: "Što se tako ponašate?"

Iako Davida ponekad pita da joj pomogne pred čas, kaže da najčešće uči zajedno s Unom, svojom najboljom drugaricom. "I ja sam Uni najbolja drugarica. Kad smo na odmoru, pričam i šalim se i sa drugom djecom, ali najviše sa Unom. Najčešće se igramo lijenog lenjivca. Ona meni nekad više puta ponovi nešto da bih čula. Ja na jedno uho čujem više, na drugo manje, pa to koliko je čujem zavisi s koje strane sam okrenuta prema njoj kad mi nešto kaže", objašnjava Mitra i dodaje: "Una uopšte ne razumije znakovni jezik. Bilo bi dobro da ga svi znaju kako bismo se uvijek mogli sporazumjeti."

Mitra živi blizu škole u koju je pješice dovodi majka. Kaže da joj ona pomaže da uradi zadaću: "Samo s njom radim zadaću. Ona je uvijek tu da mi pomogne. A dobra sam iz svih predmeta jer volim da slušam šta učiteljica predaje."

Kod svoje učiteljice najviše voli to što je uvijek pita je li sve čula i razumjela i što uvijek provjeri je li uspjela sve zapisati. Ipak, **kaže da bi joj lakše bilo da prati nastavu kad bi učiteljica znala znakovni jezik.** "Ja već znam dosta znakovnog jezika, naučili su me mama i tata koji su gluhi. Naučili su me i **da čitam s usana, a učiteljica skine masku dok priča.** Moj tata kaže da će, čim prođe korona, na roditeljskom sastanku razgovarati o tome da učiteljica nauči znakovni jezik", govori Mitra.

Kaže da joj je hobi skupljanje sličica youtubera Zage i Filipa: "Te sličice skupljaju i druge djevojčice u školi, ali dječaci ne. Razmjenjujemo duplikate pa ih lijepimo u album." U slobodno vrijeme ide na kurseve plesa, karatea i engleskog jezika, a kako kaže: "Sve mogu da čujem kad sam tamo. Da ne čujem, ja bih rekla da mi ponove. A kad prođe korona, nadam se da će Una ići zajedno sa mnom na karate."

Zbog pandemije koronavirusa djeca iz odjeljenja ne idu na rođendane jedni drugima, a kaže da se ne druži s njima ni nakon nastave. "Dosadno mi bude kad sam kući. Igram se igračkama, na tabletu igravam Roblox, a na internetu pratim Zagu i Filipa. Volim i da pjevam i plešem. Na televiziji mi je najomiljenija jedna serija sa lutkama koju gledam zajedno s mamom. Ona će mi uskoro roditelj seku, pa će mi seka praviti društvo", kroz osmijeh govori Mitra.

Odlučna je da u školi niže uspjehe jer planira da bude ljekar kad poraste: "Želim biti doktorica kako bih liječila samu sebe kad budem bolesna. Da bih to postala, znam da moram da budem uporna i da puno učim."

**BILO BI DOBRO DA SVI
ZNAJU ZNAKOVNI JEZIK
KAKO BISMO SE UVIJEK
MOGLI SPORAZUMJETI**

Džejna živi tipični tinejdžerski život, škola, učenje, druženje... već su tu i planovi za fakultet i za neki budući posao koji će bazirati na radu na kompjuteru.

DA BIH SE USPJEŠNO ŠKOLOVALA U BUDUĆNOSTI, POTREBNO JE DA FAKULTET BUDE PRILAGOĐEN MOJIM KOLICIMA

Džejna Ferhatović ima 17 godina i živi u Vogošći. Drugi je razred Srednjoškolskog centra Vogošća gdje se školuje za zanimanje ekonomskog tehničara. **"Tu školu sam izabrala najviše zbog pristupačnosti kolicima koja koristim.** Mogu sama ući u školu jer postoji rampa za kolica, a mogu sama ući i u školsku učionicu. Upisala sam je jer sam smatrala da je to najbolji izbor za mene u datim okolnostima, iako me više privlačila medicina, veterinarstvo i slično", objašnjava Džejna.

Živi veoma blizu škole, a dosta ulica u Vogošći je prilagođeno za kretanje kolicima. **"Većina trotoara je sad prilagođena,** pa zato nekad u školu odem sama ako je lijepo vrijeme, nema mame ili nekog od ukućana da ide sa mnom, a kad je hladnije vrijeme, onda me voze autom", priča Džejna.

Nema asistenta jer, kako kaže, za tim nema potrebe. "Samostalno mogu obavljati sve u školi, mogu pisati sama, jedino ne mogu izvaditi knjige iz ruksaka, ali drugarice su tu, uvijek se nađe neka da mi pomogne. Razrednica je svojevremeno pitala ko bi želio meni da pomaže, a pitala je i mene s kim bih željela sjediti. Ja sam rekla da mi je svejedno, samo da je djevojčica. Onda ih je razrednica pitala: "Koja želi?" i više učenica se javilo da žele sa mnom sjediti", s osmijehom govori Džejna. **"Stvarno sam zahvalna svojim**

profesorima zbog toga što me nikako ne razlikuju od ostale djece, ravnopravna sam sa ostalim učenicima što se tiče ocjenjivanja i odnosa profesora prema meni. Svi profesori se maksimalno trude da meni i drugim učenicima prenesu znanje, a sve zavisi od nas koliko ćemo ga mi usvojiti. Ja sam zadovoljna znanjem koje stičem tokom školovanja", priča Džejna. Odlična je učenica i kaže da je uvijek aktivna na nastavi te da svoje školske obaveze ispunjava redovno.

U nenoj školi se nastava još uvijek odvija online zbog pandemije. **"Uspjevamo putem online nastave savladati gradivo, ali puno je lakše ići u školu** jer svakom čovjeku je draža živa riječ, da može komunicirati s drugima. Pored toga, u školi se družimo, imamo neki odnos koji je potpuno drugačiji od onog kojeg imamo online", objašnjava Džejna. Kaže da jedan njen online školski dan izgleda ovako: "Ustanem ujutro, završim svoje lične obaveze koje imam, ponovim gradivo za školu ako treba, provjerim jesam li sve zadaće poslala. Onda pratim nastavu. Ako imamo virtualne sastanke s profesorima, onda tome prisustvujem, odgovaram, oni nam pošalju gradivo iz predmeta koje trebamo naučiti i slično."

Džejna kaže da ponekad uči zajedno sa školskim drugovima i drugaricama. "Puno je lakše tako učiti, pogotovo sad kad je

online nastava, pa se trudimo da jedni drugima pomažemo za sve što nam nije jasno, jer ipak nije isto kao u školi. Oni meni uglavnom pomažu za engleski jezik, a ja njima za stručne predmete. U školi možemo pitati profesora one stvari koje nam nisu jasne i on nam detaljno može objasniti, dok ovako kad je online nastava... Ne mogu reći da nam ne objasne, ali je opet drugačije", kaže Džejna.

S društvom iz škole je u kontaktu i kad nisu u pitanju školske obaveze. "Imam nekoliko najboljih školskih drugarica. Izlazimo zajedno, idemo u kućne posjete jedna drugoj, slavimo rođendane zajedno. Prošetamo i nakon škole, pogotovo ako je lijepo vrijeme. Volimo da pričamo o budućnosti, šta ćemo biti kad završimo srednju i slično", govori Džejna.

Sebe u budućnosti vidi kao uspješnu osobu koja ima sve ostvarene ciljeve. "Još uvijek nisam odlučila koji fakultet da upišem, ali **vidim sebe kao osobu koja radi za kompjuterom** jer to je ono što mogu raditi obzirom na moj invaliditet", priča Džejna.

Kaže da je potrebno da fakultet bude prilagođen njenim kolicima: **"Neophodan mi je adekvatan pristup fakultetu, da mogu sama ulaziti, izlaziti i ići na sprat."** Džejna očekuje da će ravnopravan odnos koji sad ima s drugim učenicima imati i sa studentima kad krene na fakultet. "Šta god mi radili, uvijek naiđemo na prepreke. Ipak, kad pređemo neku prepreku, budemo još jači i dobijemo želju da se još više borimo. Mi, osobe s invaliditetom, treba da se borimo za svoja prava, da imamo jednaka prava sa ostalima u društvu, da sve što oni mogu, možemo i mi."

DŽEJNA IMAMOVIĆ

ŠTA GOD MI RADILI, UVIJEK NAIĐEMO NA PREPREKE. TREBA DA SE BORIMO ZA SVOJA PRAVA

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE POČIVA NA DOBRIM PRIMJERIMA!

SANJA DEJANOVIĆ

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJIM UČENIK POSTIŽE CILJEVE!

Sanja Dejanović ima 26 godina i dolazi iz Doboja. Sanja je trenutno apsolvant na Fakultetu za informacione tehnologije, i ponosno ističe da joj je to bio jedan od ciljeva u životu - prvo da upiše fakultet, a onda da ga uspješno dovede do kraja i okiti se diplomom.

„Potrebno je da osoba prihvati sebe, svoj invaliditet. Ne treba na invaliditet gledati kao na prepreku ka ostvarivanju životnih ciljeva“, kaže Sanja i dodaje da je duboko zahvalna na podršci i osloncu kojeg je imala u svojoj porodici i bliskim prijateljima. Naglašava da je sasvim normalno da za svaku osobu dođe

period kada misli da nešto ne može postići, pa tako i ona sama ima ponekad takva razmišljanja. Međutim, trudi se da se brzo oslobodi i izađe iz takvog raspoloženja, i tu joj pomaže činjenica da je sebi odredila ciljeve u životu i prema njima se usmjerava.

Sanja je završila Ekonomsku školu u Doboju. U nedostatku savremenih udžbenika, profesori su često diktirali nastavno gradivo, što je Sanji predstavljalo dodatnu prepreku, jer ne bi stizala zapisati sve izdiktirane lekcije. Onda su tu uskakali školske kolege i kolegice koji su joj posuđivali sveske da bi Sanja mogla nadopuniti dijelove koji su joj nedostajali, bez toga ne bi mogla u potpunosti naučiti i savladati nastavno gradivo. „Podrška je uvijek bila prisutna“, kaže Sanja i ističe da je vršnjačka podrška u školovanju izrazito važna i da sa te strane nije nikada osjetila bilo kakvu diskriminaciju ili odbacivanje.

S terminom inkluzivnog obrazovanja se nije

susretala tokom svog ranog školovanja, za inkluziju je saznala tek nakon što se uključila u rad Udruženja paraplegičara, oboljelih od dječije paralize i ostalih tjelesnih invaliditeta regije Doboje. Sanju je inkluzija veoma zaintrigirala i zainteresovala te joj posvetila vrijeme da bi što više o tome saznala i naučila. Kroz razne projekte koje je udruženje sa svojim partnerima organizovalo i implementiralo, kao i kroz različite radionice na kojima su se obrađivale teme vezane uz inkluzivno obrazovanje, Sanji je postalo veoma jasno kakvo je stvarno stanje u obrazovanju što se tiče školovanja djece i omladine s invaliditetom. „**Kvalitetno inkluzivno obrazovanje je ključ kvalitetnog života osoba s invaliditetom**“, ističe Sanja.

„Svojim radom i aktivizmom želim da poboljšam položaj mladih osoba s invaliditetom“, kaže Sanja jer: „**Invaliditet ne treba da bude prepreka u životu**“, i na kraju poručuje: „Nikad ne smijemo zaboraviti da svi imamo jednaka prava da ostvarujemo svoje mogućnosti“.

Rad sa izložbe #ProbudiSe

RAVNOPRAVNOST 1

Zorana Urumović

Opis

Rad je izveden kombinacijom fotografije i ilustracije. Na radu se nalaze dvije siluete osoba sa diplomskim kapama na glavama. Jedna osoba je u invalidskim kolicima a druga sjedi na stolici. Između njih se nalazi znak jednakosti kreiran od gumica za brisanje. Čitava pozadina je vizuelno približavanje edukaciji korištenjem sveske i gumice.

Objašnjenje

„Sa ovim plakatima želim da prenesem poruku da djeca i mladi s bilo kakvim invaliditetom trebaju da budu ravnopravno tretirani u obrazovnom sistemu. Iako je 21. vijek i dan danas se osobe s invaliditetom zanemaruju u obrazovanju. Kvalitetno inkluzivno obrazovanje mora biti vjetar u leđa u ispunjavanju želja, snova i ciljeva.“

SAMO KVALITETNIM OBRAZOVANJEM DO KVALITETNOG ŽIVOTA

KASNO SAM SAZNALA ZA INKLUZIJU, A ONA JE KLJUČ

DARIA DELIĆ

VAŽNO JE
DA SVI MOGU
BIRATI SVOJE
ZANIMANJE

VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE PRUŽA
PRILIKE!

Cilj svakog obrazovnog sistema bi trebao biti da svakom djetetu ili mladoj osobi osigura podršku s ciljem prepoznavanja i maksimiziranja potencijala koje oni imaju... Inkluzija u obrazovanju tu igra ključnu ulogu, a Daria s nama dijeli priču kako je tekao njen obrazovni put i kako joj sistem nije dozvolio da pohađa školu po svom odabiru i volji.

Daria Delić ima 24 godine i živi u Mostaru. **Zanimanje slastičara je stekla prije pet godina u trogodišnjoj Srednjoj turističkoj školi u Mostaru.** Nikad nije radila u struci. "Ovo zanimanje sam stekla jer nisam imala drugog izbora u svom gradu. Jedino ta škola u Mostaru ima program za osobe s posebnim potrebama," objašnjava Daria. Ipak, kaže da bi isto zanimanje izabrala da može birati zato što voli praviti slastice, pogotovo torte za razne proslave.

Daria je završila redovnu osnovnu školu, gdje je imala prilagođenu nastavu samo za tri predmeta: hrvatski i engleski jezik i matematiku: "Za ostale predmete nisam imala nikakav poseban program, sve se radilo u dogovoru s nastavnicima. **Kad su bili u pitanju neki teži predmeti, morala sam znati sažetak, ali uglavnom sam učila sve što i druga djeca.**"

U osnovnoj školi nije imala asistenta, a kaže da joj je majka kući pomagala u učenju. "Koliko znam, mlađe generacije djece s invaliditetom koja tek sad polaze u prvi razred imaju pravo na asistenta, pa im je lakše da prate nastavu, ali plan i program im još uvijek nije u potpunosti prilagođen," govori Daria.

Kaže da je u srednjoj školi bez ikakvih problema mogla pratiti nastavni plan i program baš zato što je pohađala redovnu osnovnu školu. "Ali, nažalost, prešla sam iz inkluzivnog u specijalno

obrazovanje - išla sam u posebno odjeljenje srednje škole za djecu s invaliditetom, a da mi se pružila prilika, mogla sam bez problema ići u redovno odjeljenje sa prilagođenim programom."

Daria kaže da su njeni roditelji isprva pokušavali da je upišu u redovno odjeljenje te srednje škole, ali su na kraju odustali: "**Voljela bih da sam išla u redovno odjeljenje jer ja sam tip osobe koja je zadovoljna sobom i volim da se družim, pa sam zato ubijeđena sam da bih tamo stekla puno prijatelja.**"

Ipak, svoje srednjoškolsko obrazovanje opisuje kao pozitivno iskustvo: „Na nastavu sam dolazila redovno, javljala sam se da odgovaram, pitala šta mi ne bi bilo jasno, a nisam kasnila u ispunjavanju svojih školskih obaveza. **Stekla sam puno školskih prijatelja s kojima sam i danas u kontaktu.** Mi smo zaista jedni drugima bili velika podrška."

Kaže da je zadovoljna znanjem koje je stekla tokom školovanja, kao i kvalitetom nastave. "**Samo bih voljela da ta škola poradi na pristupačnosti za osobe s drugim vrstama invaliditeta, jer je djeca u kolicima ne mogu pohađati zato što ima nekoliko stepenica do učionice.** Voljela bih i da malo preurede način izvođenja praktične nastave jer dok sam ja pohađala tu školu, učenici su imali samo jedan šporet na raspolaganju, pa zato nisu mogli svi u isto vrijeme nešto praviti. Da je bilo više praktične nastave, to bi nam pomoglo da brže savladamo gradivo", priča Daria.

Kaže da pored zanimanja slastičara voli i posao trgovca kojeg radi već nekoliko mjeseci. "Drago mi je što sam konačno samostalna. Prezadovoljna sam poslom i kolegama, divno su me prihvatili, a i ja njih. **Radim u trgovini obuće i odjeće, a trenutno pomažem svim uposlenicima - obavljam poslove na**

blagajni, donosim vrećice za pakovanje, pakujem robu, pripremam robu u magacinu za izlaganje, šaljem pošiljke online jer trgovina ima i online prodaju. Zahvalna sam im što su odlučili da mi daju šansu, što su prepoznali moj potencijal", s ponosom govori Daria.

Što se tiče planova za budućnost, kaže da bi voljela da se više posveti plesu i glazbi: "Želja mi je predstaviti svoju plesnu tačku na nekom plesnom takmičenju. Već imam pripremljenu koreografiju. Naime, treniram ples skoro godinu i pol dana sa divnom trenericom plesa koja trenira još tri djevojčice sa Down sindromom. Takođe, želim naučiti da sviram gitaru. Imam neku polovnu i vježbam na njoj. Imali smo mi u okviru naše Udruge za Down sindrom glazbene terapije, ali tamo smo samo pjevali, nismo svirali, nismo učili note. No, ima vremena i za to."

Kaže da joj je bavljenje sportom pomoglo u cjelokupnom razvoju, a naročito u razvoju motorike. "Moji su poduzeli baš sve da me uključe u svakodnevni život, kako bih što više stvari naučila, bila bolja u svemu i što samostalnija. Mislim da rezultati nisu izostali", s osmjehom govori Daria.

**ŽAO MI JE ŠTO NISAM
POHAĐALA REDOVNU
SREDNJU ŠKOLU PO
PRILAGOĐENOM
PROGRAMU**

MONIKA KALABALUKOVIĆ

**MOGU
SVE DA NAUČIM**

**VRIJEME JE
ZA OBRAZOVANJE
KOJE CIJENI
SVAKOG ĐAKA!**

Obrazovni sistem je diskriminiše od samog početka. Prvo je usmjerena na osnovnu školu koja je bila prilično udaljena, a onda joj je onemogućeno da upiše srednju školu koju je željela.

Monika Kalabaluković ima 29 godina i cijeli život živi u Tuzli. Završila je osnovnu školu koja nije bila prvi izbor za nju i njenu porodicu, jer su se već kod prijema u školu suočili s diskriminacijom. „Ja imam sestru blizankinju, ali nisam mogla s njome u školu. **Ta škola u koju je moja sestra krenula, rekli su da mene ne mogu primiti, jer ne primaju djecu kao što sam ja**“, kaže nam Monika i objašnjava da joj je teško palo odvajanje od sestre. Nije krenula u školu koja joj je bila najbliža, u koju su išla sva ostala djeca iz komšiluka, nego je poslana u udaljenu školu koja prima učenike s invaliditetom.

„Mojim roditeljima su rekli da je bolje da idem tamo u školu, jer tamo ima razred za djecu poput mene“, kazala nam je Monika i dodala da se slabije kreće i da slabije vidi. I tako je Monika 8 narednih godina išla svaki dan autobusom do škole i nazad. „Mi nemamo auto, zato sam išla autobusom. Otac bi išao sa mnom, dopratio bi me do škole. Kada bih završila sa nastavom, on bi opet došao po mene, i išli bismo nazad kući autobusom“, priča nam Monika.

Učiteljica je bila dobra, i radila je prilagodbe nastavnog gradiva. Monika se brzo uklopila s ostalim učenicima, s velikim brojem njih je i danas u kontaktu, jer i među njima ima omladine s invaliditetom. Kasnije, kada je prešla u starije razrede, u predmetnu nastavu, nastavnici su bili ti koji su radili prilagodbe. „Nekada sam zbog posjeta liječniku morala biti odsutna sa nastave. Čak sam tokom osnovne škole bila dva puta odsutna duže zbog operacija na kičmi. Nisam tada dobijala gradivo i šta

trebam da učim“, kaže Monika i naglašava da u današnje vrijeme nastavnici prate i učenike koji se nalaze na bolničkom liječenju, i da je to mnogo bolje nego kada je ona bila u školi.

Tokom školovanja, učila je i pisala zadaće samostalno, a nastavnici su uvijek bili na raspolaganju i mogla im se obratiti za sve što joj je bilo nejasno.

Monika se kreće uz pomoć hodalice, ali u svojoj školi, zbog stepenica, nije mogla da je koristi. Iz svoje današnje perspektive vidi da **škola nije bila prilagođena učenicima s invaliditetom**, i da bi svaka škola danas trebala da ima lift i toalet za učenike s invaliditetom, kao i za nastavnike s invaliditetom. Kaže nam da je **pristupačnost i inače problem u cijelom gradom**. Većina institucija nije pristupačna, i kao primjer navodi da je mladim osobama s invaliditetom baš ograničen broj mjesta za izlaske i zabavne aktivnosti. Većina tih zgrada i lokacija nije uređena po standardima i teško je koristiti njihove sadržaje, pa se i najjednostavniji izlazak u kino, koji je svim ostalim mladim ljudima jedna veoma laka aktivnost, za osobe s invaliditetom pretvara u logističku noćnu moru. Ističe da je situacija slična i kod javnog gradskog prevoza, osim nekih mini-buseva koji su pristupačni.

Po završetku osnovne škole, Monika je planirala nastaviti školovanje u redovnoj srednjoj školi, ali su je čak dvije srednje škole odbile uz isto objašnjenje koje je dobila na početku svog školovanja - da škole nisu spremne za učenike poput nje. Roditelji su se borili jer su smatrali da Monika može u redovnu školu, jer joj je govor veoma dobar, ruke su joj motorički funkcionalne te da slabije kretanje i slabiji vid nisu prepreka za kvalitetno inkluzivno obrazovanje. Na žalost, nije dalo efekta, pa je Monika ostala neupisana u srednju školu.

„U potrazi sam za poslom, i svi pitaju jesam li sposobna. Naravno da jesam, **moгу sve da naučim**“, kaže Monika uz napomenu da naći posao je jako teško, pogotovo za osobe s invaliditetom. Može da radi na kompjuteru, pa će upisati neki od kurseva koji se nude. Voli nakit i izrađuje narukvice koje prodaje, pa na taj način nešto i zaradi. Slobodno vrijeme krati čitajući knjige. U zadnje dvije godine se pridružila Aktivu mladih osoba s invaliditetom u Tuzlanskom kantonu i sviđa joj se jer kroz razne edukacije uči više o pravima osoba s invaliditetom i društvenom aktivizmu. Kaže nam da njeno prisustvo na sastancima Aktiva mladih ovisi da li je njen otac tada slobodan jer se oslanja na njegovu podršku za kretanje. Voljela bi da postoji asistencija koja bi joj omogućila veću samostalnost.

„Moje želje i planovi za budućnost su usmjereni na pronalazak posla, jer svi moraju raditi“, rekla nam je Monika i dodala da sebe vidi i kao ostvarenu suprugu i majku.

**TEK SADA VIDIM DA
MOJA ŠKOLA NIJE BILA
PRISTUPAČNA**

Filip pohađa drugi razred osnovne škole, trenutno online, i mnogo mu nedostaju njegovi školski drugovi. Najviše voli matematiku, jer se više računa, a manje piše. Sa zebnjom iščekuje učenje pisanih slova. Želi naporno trenirati, jer kada poraste, želja mu je da se profesionalno bavi sportom.

Osmogodišnji Mostarac Filip Raspudić pohađa drugi razred Treće osnovne škole Mostar. Potvrdio je da voli ići u školu jer voli slušati učiteljicu i provoditi vrijeme s drugom djecom. Dok nije nastupila pandemija koronavirusa, klupu je dijelio sa prijateljicom Lunom. Filipova mama **kaže da mu je dosadno školovati se online i da jedva čeka da ponovo ide u školu s drugom djecom:** "Filip je prije korone samo pola godine išao u školu, prvi razred je bio. Tada nije bilo potrebe da uči zajedno s vršnjacima, ali igrali bi se poslije škole, Filip bi išao kod njih kući da se igraju, a išli bi i jedni drugima na rođendane. Uvijek bi mu nudili svoju pomoć kad bi pomislili da mu treba, ne bi ih morao ni pitati.", navodi Filipova mama. „Puno mi nedostaju“, govori Filip.

Svoju učiteljicu voli jer ga uključuje u sve nastavne aktivnosti, a i zato što se prema njemu ponaša isto kao prema svim ostalim učenicima. Mama je objasnila da još uvijek

na satu ne pita učiteljicu da mu dodatno objasni šta mu nije jasno jer se oslanja na svoju asistenticu koja mu pomaže u dovršavanju školskih zadataka i objašnjava mu šta treba raditi. Nju smatra svojom drugom učiteljicom: **“Filipova učiteljica pita asistenticu je li sve stigao napisati i da li razumije sve što predaje, ali od sljedećeg polugodišta će takve stvari pitati Filipa je tako bolje za njega.”**

Nastavni plan i program mu još uvijek nije prilagođen zato što stiže savladati osnove gradiva. Filip sam zapisuje šta treba na satu, a ako slučajno nešto ne stigne, dovrši nakon nastave. "Kako je drugi razred, tek uči tiskana i mala slova, sad dolaze pisana na red.", kaže mama. „Ne znam kako će to ići“, zabrinuto govori Filip. Mama dodaje **da bi bilo dobro da mu se nastavni plan i program prilagodi.** Od predmeta najviše voli matematiku, a najmanje prirodu. Matematika

mu je ujedno i najlakši predmet jer tu ne treba puno pisati, već računati. Filip i mama sada koriste sistem Numicon za matematiku, pa mu je još lakše.

Mama kaže da redovno prati nastavu online i da uvijek na vrijeme sve nauči i napiše zadaću. "Ipak, naporno mu je sjediti dva - tri sata da sve što treba taj dan za školu završi, pa mu zato rasporedim školske obaveze tako da on radi pomalo tokom cijelog dana", objašnjava mama. Kaže da se trudi da što samostalnije uči, iako mu je ona na raspolaganju kad mu zatreba pomoć: "Naprimjer, kad mu zadam da uradi **nešto iz matematike što mu je već poznato ili da napiše neke rečenice, ja ga pustim da to sam uradi.**"

Do škole je prije pandemije koronavirusa išao s majkom pješice glavnom cestom, a kaže da bi uvijek išao ispred nje. "Ja bih volio da sam idem u školu nakon korone.", objašnjava Filip, ali mama kaže da ga još ne bi smjela pustiti samog jer je strah.

Imao je i najboljeg školskog prijatelja Patrika s kojim se mnogo igrao i dobro slagao, a mama kaže: "Nakon nekog vremena su ih podijelili u dvije grupe, pa se više nisu toliko viđali ni

MORAM SLUŠATI UČITELJICU, PUNO UČITI I REDOVNO TRENIRATI

družili kao nekada." Kako je društven po prirodi, na kursevima plesa i karatea koje pohađa u slobodno vrijeme stekao je još dobrih prijatelja - Matea, Karla i Filipa. **“Mateo mi je sad najbolji drug”,** s osmijehom govori Filip. Kaže da se i sa bratom Ivanom voli igrati, pogotovo nogometa, bacanja lopte i skrivača. Voli gledati crtiće i igrati igrice na računaru.

Za svoju budućnost ima više planova, planira narasti veliki kao tata, i biti mišićav i jak, želi da bude **sportista, trener, karatista.** Ali prije svega, volio bi naučiti svirati gitaru. Kako bi svoje planove ostvario, kaže da mora: "Slušati učiteljicu, puno učiti i redovno trenirati."

VOLIM ŠKOLU!

VRIJEME JE ZA

OBRAZOVANJE KOJE JAMČI

SVIJETLU BUDUĆNOST!

**FILIP
RASPUDIĆ**

AJLA HUSEINOVIĆ

**VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE KOJE
PODSTIČE USPJEH!**

**MORATE IMATI
VEĆI KRUG LJUDI DA
BISTE USPJELI NEŠTO,
NE MOŽETE SAMI**

Sistem je Ajli uskratio inkluzivno obrazovanje, ali je nije obeshrabrio. Iz svoje želje da se razvija, da ojača svoje potencijale i, da nađe posao, Ajla planira upisati fakultet. S nama je podijelila svoju priču i razmišljanja o tome zašto bi sva djeca morala biti zajedno u školi, bez odvajanja.

Ajla Huseinović ima 28 godina i po zanimanju je knjigovezac. Školovala se i živi u Sarajevu. Nezaposlena je. "Ne bih narednim generacijama preporučila svoje zanimanje. Kome to danas treba? Sa svojim zanimanjem bih se možda mogla zaposliti u nekoj kopirnici ili štampariji, ali danas se većinom sve to radi mašinski, a ja mašinski ne mogu raditi. Mislim, mogu s jednom rukom, a s drugom baš i ne", objašnjava Ajla.

Obzirom da joj nije bilo omogućeno inkluzivno obrazovanje, izbor za zanimanje je bio sužen. "U ponudi za zanimanje bio je i dekorater, cvjećar, operater, autolakirer i kuhar. Iako volim cvijeće, nisam sebe mogla zamisliti u cvjećari kao cvjećara. Nisam mogla biti kuhar zato što imam cerebralnu paralizu, slabiju desnu stranu, pa onda za operatera nije bilo mjesta, a autolakirer nisam željela biti jer neću da se gušim bojama. Preostalo je jedino zanimanje knjigovesca", priča Ajla.

Ipak, kaže da ima mogućnost da promijeni neželjeno zanimanje tako što će se dodatno obrazovati: "Kako sam ja više za neki posao gdje ću biti okružena ljudima jer volim ljude, planiram da upišem fakultet političkih nauka, ali još ne znam koji odsjek, možda socijalni rad."

Prva tri razreda osnovne škole završila je u Prvoj osnovnoj školi Ilidža, koja nije bila prilagođena za učenike s invaliditetom. "Naprimjer, nije bilo rampe, a nije bilo ni meni neophodnih rukohvata pošto mi treba oslonac pri hodanju. Žalila sam se, ali sve je ostajalo na

obećanjima da će se nešto pokrenuti po tom pitanju", objašnjava Ajla.

Nastavni kadar Prve osnovne škole na Ilidži nije imao sluha za njene potrebe obzirom da se slabije kreće i slabije vidi: "Kad su primijetili da mi pomaže sestra bliznakinja, premjestili su je. Premjestili su je skoro pa u zadnju klupu. Srećom, imala sam divne drugove, pogotovo je divan bio Haris, on je sjeo na sestrino mjesto i pomagao mi je."

Od četvrtog razreda osnovne do završetka srednje škole školovala se na drugom kraju grada, u JU Centar za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju "Vladimir Nazor" Sarajevo. **"Smatram da sam tokom školovanja mogla više naučiti da nisam bila prinuđena prebaciti se u specijalnu školu u kojoj je program bio veoma lagan.** Da sam išla u prilagođenu redovnu školu, bilo bi malih poteškoća, ali to ne bi bilo strašno", objašnjava Ajla.

Kaže da je kasnije pokušavala da pređe u redovnu školu ali da jednostavno nije uspjela u tome. "Moji roditelji su pokušavali, dobijali obećanja nadležnih da će uraditi sve što je u njihovoj moći, ali na kraju se nije uradilo ništa", govori Ajla. **Da ponovo treba da pohađa istu osnovnu školu, Ajla kaže da bi se ona i njeni roditelji trudili da uključe veći broj ljudi u njen problem da se izbori za inkluzivno obrazovanje:** "Jer morate imati veći krug ljudi da biste uspjeli nešto, ne možete sami."

Od fakulteta kojeg namjerava upisati očekuje da fakultet bude opremljen ogradama i rukohvatima kako bi se mogla nesmetano kretati. Od drugih studenata jedino očekuje da budu kolegijalni i da razumiju da ima određene poteškoće koje, kako kaže, nisu baš neke velike, ali za nju ipak jesu. "Što se profesora tiče, ako oni ne primijete da imam

nekih poteškoća s praćenjem nastave, logično da ću ja morati da im skrenem pažnju na to kako bi mi nastavu prilagodili. Neće me biti stid iznositi svoje probleme i govoriti koje potrebe imam, odnosno tražiti svoja prava", priča Ajla.

Njen cilj je, kako kaže, da što više osoba s invaliditetom probudi zato što imaju puno mogućnosti. "Preporučujem osobama s invaliditetom da se uključe u udruženja, jer ako se svi mi zajedno povežemo, nama će biti lakše funkcionisati, jači ćemo biti i postićemo nešto, a to nam je, na kraju, svima cilj. Nekim osobama s invaliditetom je teško da se uključe jer imaju neki strah ili stid, zatvoreni su. Uglavnom, potrebno je na tome raditi", objašnjava Ajla.

Ajla o svojoj budućnosti priča s osmijehom na licu: "Nadam se da ću da završim fakultet, a prije toga da se udam konačno. **Nakon završetka fakulteta očekujem da ću imati više opcija za posao,** a jedna od njih bi mogla biti i posao u Udruženju Oaza gdje volontiram."

**BEZ INKLUZIVNOG
OBRAZOVANJA IZBOR
ZA ZANIMANJE
JE SUŽEN**

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJEG NIKOG NE OSTAVLJA PO STRANI!

JOVAN PETROVIĆ

Sjećate li se o kojem ste zanimanju maštali dok ste bili dijete, šta ste željeli postati? 10-godišnji Jovan nam je otkrio svoj veliki san - želi postati dizajner Lego kocica! U nastavku pročitajte kako Jovan provodi dane u školi, sa prijateljima i kako se priprema da ostvari svoj san.

Jovan Petrović živi u Doboju, gdje pohađa Osnovnu školu Dositej Obradović. Ima 10 godina i ide u peti razred. Sjedi u zadnjoj klupi, a kaže da može vidjeti i zapisati sve što nastavnici pišu na tabli i diktiraju. Sjedi sam u klupi jer, kako kaže, voli sjediti sam.

Jovan voli sve predmete osim fizičkog vaspitanja jer mu nije omogućeno da bude aktivan na istom. Neohodne su mu sprave za vježbanje koje su prilagođene njegovim potrebama, a u njegovoj školi ih nema. Ipak, tvrdi da voli ići u školu: "Osjećam da ću nešto naučiti i da ću moći, kad porastem, imati

znanja. **Volim i što sam tamo zajedno s drugom djecom, što pričamo, družimo se, igramo, što smo svi fini jedni prema drugima.** A najviše volim kad nešto smiješno pričamo, onda nam je tako i zanimljivije."

Omiljenog nastavnika nema jer, kako kaže: "Nijedan nije strog ili težak, a svi su fini prema meni i dobro mi objasne gradivo. Pitaju me jesam li sve razumio i stigao, a i ja nekad pitam nastavnika da mi još malo objasni gradivo kad radimo neku novu, malo težu lekciju."

U školu ga dovozi majka koja mu pomaže sa zadaćom ako zatreba. Za ispunjavanje svojih školskih obaveza može se osloniti i na svoje školske drugove: **"Naprimjer, dok sam ja u Njemačkoj, pošto tamo idem na operacije, imam par drugara koji mi uvijek pošalju zadaću, šta su radili, šta su crtali, šta sve treba naučiti, kad je kontrolni..."** A mnogo puta se znalo desiti da ja njima pomognem. Nekima koji su malo slabiji učenici volim nekad

malo objasniti, pomoći, a nekad kad ja nešto ne znam, onda meni svi pomognu," objašnjava Jovan.

Zbog pandemije koronavirusa morao je pratiti nastavu online, što mu je, kako kaže, bilo teško samo u početku dok se nije navikao. "Prvo bih morao odraditi nastavu, pa napisati zadaću, a onda sam mogao sve drugo raditi. Mada, mogao sam i da završim nastavu, malo se odmorim, pogledam TV, pa onda da pišem zadaću. Uvijek bih se oko toga dogovorio s mamom i sve bih stigao na vrijeme. **Ipak, nedostajalo mi je društvo iz škole, pogotovo jer smo nekad prije korone išli u park da se igramo, a vikendom bismo ponekad igrali fudbal!**", govori Jovan.

Ima i najboljeg druga iz razreda, Lazara. "S njim sam najbolji drug od rođenja. Družim se s njim i van škole, a uglavnom on dolazi kod mene da se igramo i gledamo TV", kaže Jovan. Jedino njega zove na svoj rođendan i jedino njemu ide na rođendansku proslavu. "On i ja ne možemo jedan bez drugog. Šta ja radim, to i on radi. Volim ga zato što je dobar. Nikad me nije pitao: "Zašto ti, Jovane, ne možeš hodati? Zašto imaš tri, dva prsta? Zašto ti ne možeš neke stvari?" Kod njega mi se to sviđa, a kod druge djece... Pa ne pitaju me ni oni, ali

meni jednostavno nije to to kao sa Lazom," s osmijehom priča Jovan.

U slobodno vrijeme voli crtati i igrati sa običnim igračkama i autićima, ali najviše voli da se igra Lego kocicama. S njima se igra samo sa svojim bratom i drugom Lazom jer ih, kako kaže, oni znaju čuvati. Kaže da ih drugoj djeci ne iznosi jer se plaši da ne izgube kockice. Sklapanje Lego kocica mu nije samo hobi; planira da se kocicama profesionalno bavi kad poraste. **"Volio bih da osnujem svoju firmu Lego kocica i da dizajniram kockice,** da smišljam kako i šta će ispasti, da ih slažem i dajem prodavnici Lego kocica da ih prodavci prodaju djeci i odraslima. Ali mislim da bi za to najbolje bilo da prvo završim čitavo školovanje, pa da se onda polako počnem baviti tim poslom", govori Jovan.

**VOLIM ŠKOLU JER
SAM TAMO ZAJEDNO
S DRUGOM DJECOM**

**ŽELIM DA SE
BAVIM DIZAJNOM
LEGO KOCKICA**

Naida Stupar veoma dobro balansira svoje obaveze. Uz posao nije joj problem i redovno davati ispite, a istovremeno baviti se i raznim drugim aktivnostima. Poručuje mladim ljudima da ne odustaju od svojih snova, već da svaki dan posvete njihovom ostvarenju, a inkluzija i sistem im to mora omogućiti.

POSAO I STUDIRANJE MI OMOGUĆAVAJU DA VODIM NEOVISAN I SAMOSTALAN ŽIVOT

Naida Stupar je studentica na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, na odsjeku žurnalistika/komunikologija. Ima 27 godina i kaže da joj studiranje žurnalistike predstavlja posebno zadovoljstvo, jer voli ljude i komuniciranje s njima, pa je novinarstvo nekako i bio logičan izbor. Nije se pokajala što je odabrala baš ovaj smjer, jer je sama komunikativna, aktivna, voli kretanje i upoznavanje novih ljudi. Neko vrijeme je razmišljala da upiše pedagogiju, jer je sebe mogla zamisliti i u tom poslu, s djecom, pogotovo s djecom s invaliditetom. Međutim, ljubav prema novinarstvu je prevagnula.

„Do fakulteta idem samostalno, kao i svaki drugi student.“, kaže nam Naida, ipak ističući da je na početku bilo teško. Njena želja za znanjem, i veliki trud koji je uložila na početku studiranja, pomogli su joj da sve te prepreke na koje je nailazila, savlada i prevaziđe.

Što se tiče predmeta koje sluša na fakultetu, teško da bi mogla izdvojiti neki koji joj je posebno drag u odnosu na druge. Kaže nam da je svaki predmet poseban na svoj način i donosi neka nova znanja, te stvarno ne može ni za jedan predmet reći da nije zanimljiv. „Možda jedino engleski“, kaže nam Naida sa vragolastim osmijehom na licu. „A možda je to samo jer nisam talent za jezike“, nastavlja uz veseli smijeh. Kada nam objašnjava koliko

je truda potrebno za studiranje, ističe: „Svaki predmet je težak na neki svoj specifičan način i svaki predmet zahtijeva trud oko učenja gradiva. **Koliko se oko nečeg trudimo tolike rezultate možemo i očekivati. Tako da nema lakih i teških predmeta, samo ima manji ili veći trud.**“

Navodi da su profesori veoma korektni i susretljivi, te im je zahvalna na svemu što čine za nju, jer uvijek su joj nastojali pomoći i biti podrška. Pohvalila bi sve profesore, i kaže: „Svaki profesor ima svoju metodu objašnjavanja, ali po meni je to sasvim u redu. Nisam stidljiva osoba, pa mi nije problem pitati ako mi nešto nije jasno.“

Kaže nam da uglavnom uspijeva bez problema pratiti nastavu, ali nekada, zbog slabovidnosti, ne stigne sve popratiti. Ali nije ni to problem, jer su profesori susretljivi, i kada im se naknadno javi e-mailom, dobije sve potrebne informacije. Nije joj se baš često dešavalo da je profesor ili asistent samoinicijativno pita da li je sve razumjela i uspjela ispratiti, ali je znalo biti i takvih situacija. Ističe da profesorima samo treba skrenuti pažnju da budu strpljivi sa studentima koji su osobe s invaliditetom, jer im nekad treba nešto više vremena da nešto završe ili savladaju u odnosu na svoje kolege.

Redovno je na nastavi, a posebno je aktivna

na predavanjima kada joj se tema učini zanimljivom. Posvećena je svom studiranju, odgovorno ispunjava sve svoje obaveze. Veoma brzo se prilagodila predavanjima online, iako kaže da to nikada ne bi bio njen izbor, jer se sa predavanjima uživo, u učionici ili amfiteatru s profesorom i ostalim studentima, ništa ne može usporediti po kvaliteti. „Predavanja online su nekako tužna, nema tu nekog uzbuđenja i atmosfere kao na pravim predavanjima“, kaže nam Naida.

„Prijatelji i druženja su mi jako važna i bitna u mom životu, jedni smo drugima podrška“, ističe Naida i kaže nam da joj je uvijek zabavno kada s kolegama zajedno uči, i nije joj teško bilo kome pružiti pomoć ili podršku kada je zatraže. Isto tako, kolege su uvijek tu kada ih zamoli da joj pomognu, iako uglavnom svoje seminarske radove i ispite priprema samostalno, jer joj to pričinjava posebno zadovoljstvo.

Dobro balansira svoje obaveze, **jer redovno daje ispite uz redovan posao.** Radi kao fizioterapeut i uživa u svom poslu jer voli komunikaciju s ljudima. **Posao i studiranje joj omogućavaju da vodi neovisan i samostalan život jer sama sebi plaća najam stana i sve životne troškove.** Tu je još vrijeme za hobi, za treninge, za kurs, za izlaske, za čitanje knjiga, slušanje muzike (pogotovo Olivera Dragojevića).

Naida sebe vidi u svijetu novinarstva, kao voditeljicu ili kao novinara koji se bavi određenim temama. Smatra da je taj njen plan itekako ostvariv jer svaki dan naporno radi na njegovom ispunjavanju, a inkluzija i sistem to moraju omogućiti svakoj mladoj osobi. **Poručuje svim mladim osobama da ne odustaju od svojih snova, nego da budu strpljivi i rade na sebi kontinuirano svakoga dana.**

NAIDA STUPAR

VAŽNO JE DA SE NA SVOM FAKULTETU UVIJEK MOGU OBRATITI UREDU ZA PODRŠKU

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE NAS UČI DA BUDEMO NEOVISNI!

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE JE SVIMA DOSTUPNO!

SAŠA POPOVIĆ

VAŽNO JE DA SVAKI ĐAK MOŽE SAM DOĆI U ŠKOLU,
ZATO JE VAŽNO PRILAGODITI JAVNI GRADSKI PREVOZ

Saša u potpunosti razumije važnost obrazovanja jer će mu to omogućiti da se u životu bavi s onim što želi. Zato marljivo ispunjava svoje školske obaveze, ali bez problema nalazi vrijeme da s drugovima igra "lopte". Kaže da bi volio da vlasti uoče koliko nepostojanje liftova po školama i neprilagođenost javnog gradskog prijevoza utiče na kvalitet života djece i mladih s invaliditetom.

Saša Popović ima 14 godina i živi u Doboju. Ide u osmi razred Osnovne škole Vuk Stefanović Karadžić u istom gradu. U školu koja je opremljena liftom ga majka dovozi autom jer **u njegovom gradu javni prijevoz nije prilagođen osobama s invaliditetom.** "Nakon što završim još jedan razred, trebao bih krenuti u srednju školu. Zar će i tamo mama morati da me vozi? **Volio bih da drugi shvate koliko prilagođenost infrastrukture utiče na kvalitet života osoba s invaliditetom i njihovih porodica,**" govori Saša.

Kaže da po završetku osnovne škole želi pohađati Tehničku školu u Doboju kako bi stekao zanimanje automehaničara. Ipak, brine se da svoju ambiciju neće moći ostvariti jer srednja škola nije opremljena liftom, pa ne zna kako će se penjati na sprat da bi došao do učionice.

Svoje školske obaveze redovno ispunjava jer, kako kaže: **"Važno je ići u školu** da bismo bili pismeni, da znamo govoriti i **da bismo se sutra bavili onim što želimo."** Saša kaže da mu svi nastavnici dobro objasne gradivo i da dođu do njega da ga pitaju da li je uspio sve zapisati i shvatiti. Takođe, kaže da se trudi da bude aktivan na nastavi; ponekad se javi da odgovara na času.

Najviše od svih predmeta voli fizičko vaspitanje, a najmanje srpski jezik jer ne voli čitati lektire. "Kad smo u školi, drugovi mi s vremena na vrijeme pomognu za srpski jezik, a nekad i za druge predmete. I ja njima pomognem za neki predmet koji sam dobro spremio, nekad engleski jezik, nekad matematiku", govori Saša. A kada mu kući zatreba pomoć za zadaću, kaže da se može osloniti na sestru koja uvijek nađe vremena da mu pomogne.

Sjedi u zadnjoj klupi s najboljim drugom Milanom, a kaže da **u školu voli ići najviše zbog društva:** "Imam puno drugara iz škole, a sa svim učenicima sam u dobrim odnosima. Svi u odjeljenju se lijepo ponašamo jedni prema drugima, nema svađe i nema šale na tuđi račun. Kad su rođendani, mi iz odjeljenja odemo jedni drugima u igraonicu da proslavimo, mada ja igraonice ne volim nešto posebno, više **volim loptom s drugarima ispred kuće da se igram,**" objašnjava Saša. U slobodno vrijeme gleda košarku i filmove, igra igrice na telefonu i druži se s drugom djecom.

Zbog pandemije koronavirusa je pratio nastavu online. "Nije mi to teško palo, lako sam se navikao. Nije mi bilo naporno ni sjediti pred kompjuterom, samo mi je falilo društvo iz škole. Jedan online školski dan mi je izgledao ovako: ustanem, operem zube, jedem i onda odem pratiti nastavu. Kad se završi, radim zadaću," priča Saša. Kroz osmijeh dodaje da više voli pohađati nastavu online: "jer se lakše dobije dobra ocjena."

Da bi se se sutra bavio onim što želi, kaže da je potrebno da bude poslušno dijete i da marljivo uči kako bi imao dobre ocjene, a to sve već sad radi. "Međutim, ne zavisi sve od mene.

Kako bih se mogao nastaviti obrazovati nakon osnovne škole, prijevoz do srednje škole mi mora biti prilagođen a škola mora biti opremljena liftom i rampom", naglašava Saša.

VOLIO BIH DA DRUGI SHVATE KOLIKO (NE) PRILAGOĐENOST INFRASTRUKTURE UTIČE NA ŽIVOT OSOBA S INVALIDITETOM

EMIRAH TEPIĆ

ONLINE PLATFORME
NA FAKULTETU
NISU PRILAGOĐENE
OSOBAMA S OŠTEĆENJEM
ILI BEZ VIDA

VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE NAS UČI
DA RADIMO ZA
JAVNO DOBRO.

Emrah je posvećen svom studiranju i volonterskom angažmanu u nekoliko nevladinih organizacija, jer smatra da mlade osobe s invaliditetom mogu svojim primjerom i aktivizmom izrazito doprinijeti pozitivnim promjenama u društvu.

Emrah Tepić je student završne godine dodiplomskog studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na odsjeku politologija i na usmjerenju upravljanje državom. **Ovaj fakultet i smjer je sam izabrao jer smatra da kao mlada osoba i osoba s invaliditetom može mnogo toga uraditi kako bi sve marginalizovane osobe postale ravnopravni članovi društva i izborile se za svoja prava.** Naglašava da ima posebnu motivaciju da bude izvrstan u svim predmetima jer sve to gleda iz vlastitog iskustva. Iako, s osmijehom navodi, da mu je muzika bila prva ljubav, i dok je bio mlađi, mislio je da će to biti njegov životni poziv. Svoju svestranost Emrah potvrđuje i strastvenoj posvećenosti historiji. Neko vrijeme je planirao upisati baš taj smjer na Filozofskom fakultetu, ali kada je sagledao pristupačnost samog fakulteta te mogućnosti zapošljavanja, ipak se odlučio za studiranje područja gdje će njegov rad i posvećenost imati uticaja na šire društvo.

„Najviše me interesuju predmeti koji izučavaju ljudska prava u širem kontekstu i bave se kritikom nepoštivanja ljudskih prava“, kaže Emrah, ističući kako se svaki segment upravljanja državom mora baviti osobama s invaliditetom, i da mu je studiranje i izučavanje upravo ove oblasti dalo uvid u to koliko je još uvijek posla pred cijelom zajednicom i društvom. **Navodi koliko su važni i predmeti koji studente uče kako biti što bliže građanima i kako raditi za opće dobro.**

Dok nije krenula pandemija, do fakulteta je

stizao na razne načine. „Ponekad bih koristio gradski prijevoz: tramvaj i autobus, a ponekad bih plaćao taksi. Ponekad bi me i otac odvezao do fakulteta, međutim, s obzirom da je i on dosta slabijeg zdravstvenog stanja, nije to uvijek mogao. Uglavnom sam na fakultet išao i vraćao se sa majkom. Ona bi me odvela i nakon nekog vremena došla i čekala me ukoliko ja ne bih završio sa predavanjima u predviđenom roku ili ukoliko bi ona došla ranije.“

Emrah navodi da su predavanja jako zanimljiva, i nema problem da ih pamti, jer ih uglavnom snima, na taj način mu je lakše jer može izvući bilješke i kasnije učiti, te zbog toga rijetko kad ima potrebu da traži dodatna pojašnjenja. „Ukoliko, ipak, imam potrebu da nešto pitam profesore ili asistente, u tom slučaju redovno komuniciramo e-mailom.“

Što se tiče pribora i literature za pohađanje nastave sada sve ima, ali je do toga došlo postepeno. Na početku je morao da kupi Braileovu mašinu kako bi kod kuće mogao uraditi zadaću i šta je potrebno, a da pri tom ne mora stalno zaduživati i ponovo vraćati školsku mašinu. Laptop je dobio od Udruženja slijepih Kantona Sarajevo. „Od početka studiranja morao sam da se snalazim za skeniranje literature i prilagođavanje pristupačnom formatu. Najprije smo to radili u obližnjoj kopirnici što me je dosta skupo koštalo kada se sve izračuna, zatim je na tome počeo raditi Ured za podršku studentima, da bi na kraju naš fakultet dobio skener pomoću kojeg se ta literatura prilagođava. **Sada se skeniranje i prilagođavanje literature obavlja u biblioteci našeg fakulteta i to se šalje meni direktno na e-mail.**“, kaže nam Emrah objašnjavajući da ga to ništa nije pokolebalo u njegovoj motivaciji i želji da redovno daje ispite i savlada gradivo.

Emrah nam je ukazao i na nedostatke sadašnjeg on-line odvijanja nastave,

prvenstveno jer je platforma neprilagođena osobama s invaliditetom, pa se mora oslanjati na podršku svoje majke. S druge strane, on-line nastava je umanjila aktivnosti samih studenata i njihovu interakciju i razmjenu mišljenja tokom predavanja, što je veliki nedostatak. Svoje ispite i prezentacije priprema sam, a ispite polaže usmeno.

Pandemija ga nije spriječila da i dalje bude aktivan član nekoliko nevladinih organizacija koje se bave osobama s invaliditetom. U zadnje vrijeme se najviše bavi pitanjem zapošljavanja mladih ljudi. Iako su mu dani ispunjeni obavezama oko studiranja i aktivnostima na projektima, stigne se baviti i plivanjem, a za čitanje uvijek odvoji vrijeme.

„Planiram svoju budućnost, vidim sebe kroz svoj budući posao i kao ostvarenog porodičnog čovjeka“, kaže nam Emrah, ističući da **aktivizam i zalaganje mladih osoba s invaliditetom** može doprinijeti mnogim pozitivnim promjenama u društvu, pogotovo u obrazovanju i na tržištu rada.

**MOŽEMO MNOGO
TOGA URADITI KAKO BI
SVE MARGINALIZOVANE
OSOBEBILE RAVNOPRAVNI
ČLANOVI DRUŠTVA**

Miroslav trenutno pohađa 7. razred, ali već razmišlja koju srednju školu upisati, jer srednje škole u Doboju nemaju liftove i nisu prilagođene za učenike s invaliditetom. Miroslav razmišlja i o javnom prevozu koji isto nije prilagođen. Nadležne institucije mogu mnogo naučiti od Miroslava, jer je on jasno ukazao šta nedostaje u njegovom gradu.

NIJE VALJDA DA ĆU MORATI DA SJEDIM KUĆI, BEZ MOGUĆNOSTI DA SE OBRAZUEM

Dobrolija Miroslav Mitrović pohađa Osnovnu školu Vuk Stefanović Karadžić u Doboju. Sedmi je razred i ima 13 godina. Sjedi u prvoj klupi, a kaže da je sam tako birao jer mu se sviđa što su mu blizu nastavnici. Zbog pandemije koronavirusa trenutno u klupi sjedi sam, a inače sjedi s nekim od drugova. "Ne sjedim s nekim koga odrede nastavnici nego s kim ja želim. S više različitih drugova sjedim", objašnjava Miroslav.

U školi ima i asistenta koji mu pomaže u svemu što mu treba, ali, kako kaže Miroslav: "Meni nije potrebna neka prevelika pomoć. Naprimjer, on me spusti liftom a sve ostalo mogu sam." Tvrdi da u školi ima sve što mu je potrebno da prati nastavu, a i pitaju ga treba li mu išta da mu se još olakša. "Meni je potrebno da ja u školi imam lift. Potrebni su adekvatni uslovi kao što je **adekvatan pristup školi, lift i prilagođen toalet**, a to već sve imam obezbijeđeno ovdje", objašnjava Miroslav.

U školu ga dovozi majka jer **u Doboju ne postoji prilagođen gradski prijevoz**. "Sada me mama vozi u školu, a šta ako nekad ne bude mogla? Kako ja da dolazim u školu? Nije valjda da ću morati da sjedim kući, bez mogućnosti da se obrazujem i steknem zanimanje", govori Miroslav.

Iako planira da nakon završetka osnovne škole **upiše neku dobojsku srednju školu, zabrinut je da neće moći ostvariti svoje ambicije jer nijedna nije prilagođena učenicima s invaliditetom**. "Moja je škola sada prilagođena mojim potrebama, ali je ključno da i u nastavku mog školovanja bude prilagođena", upozorava Miroslav.

Od predmeta najviše voli fizičko obrazovanje, pa istoriju, geografiju i biologiju, a najmanje matematiku jer je najteži predmet. Nema omiljenog nastavnika, kaže da nikog ne bi izdvajao jer su svi dobri prema njemu, a i svi oni mu dobro objasne gradivo. "Pitaju me nastavnici da li sam sve razumio i stigao. Ovi što predaju teže predmete pitaju više, ali i svi ostali pitaju", kaže Miroslav. Ipak, Miroslav kaže da baš i ne voli ići u školu. "Nije mi toliko teško gradivo, nije mi ni teško dolaziti u školu, nego mi je nekako mrsko ići u školu", kroz smijeh govori Miroslav.

Bilo je perioda kad je zbog situacije s koronavirusom pratio nastavu od kuće. "Bilo mi je teško i naporno, neke lekcije mi je bilo teže savladati online, lakše bi mi bilo da mi se to objasnilo uživo. Bilo mi je i dosadno jer mi je falilo društvo iz škole. Sve vrijeme smo bili ispred televizora, a kada se završi nastava,

morali smo biti na računaru da pratimo nastavu, ono što nam nastavnici pošalju u učionici. Doduše, uvijek bih stigao uraditi zadaću, kao što stignem i inače", kaže Miroslav. Svoju zadaću radi sam, a ako mu u tome zatreba pomoć, kaže da može pitati majku ili starije rođake. Sa drugim učenicima ne uči zajedno, čak ni pred čas. Kako kaže, "Pomognu oni meni u učenju, uglavnom iz matematike. A ja njima... Pa nije se dešavalo da me neko nešto pita da im pomognem, tako da nisam imao prilike za to."

Zadovoljan je ponašanjem svojih drugova i drugarica iz odjeljenja. Kaže da se niko ne svađa s njim, niti je ikad bilo toga. "**Imam puno drugara u školi**, a družim se najviše sa učenicima iz svog odjeljenja, ne iz cijelog razreda. Ipak, ne viđam s njima van škole zato što jednostavno niko ne živi blizu mene. Kad su rođendani, ja odem nekad ako je proslava u igraonici, pogotovo prije, dok nije bilo pandemije koronavirusa. Imam i najboljeg druga s kojim se družim od prvog razreda, ali se ni s njim ne viđam van škole zato što živi daleko, u drugom dobojskom naselju", objašnjava Miroslav.

Sa drugovima se najčešće igra loptom, a zajedno igraju i kompjuterske igrice. **Trenira sjedeću odbojku**. "Volio bih nekim sportom da se bavim kad porastem, naprimjer, odbojkom jer nju treniram i to sam vidio da mi ide. To je jedini sport kojim mogu da se bavim pored košarke u kolicima, svim ostalim sportovima bi mi teže bilo baviti se", objašnjava Miroslav. Pored sporta, ništa ga drugo posebno ne privlači trenutno, ali, kako kaže, "za šta god da se odlučim, **znam da ću morati da budem i vrijedan i uporan da bih to ostvario**."

MIROSLAV MITROVIĆ

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE UKLANJA PREPREKE!

U SVOJOJ OSNOVNOJ ŠKOLI
IMAM SVE USLOVE ZA
POHAĐANJE NASTAVE:
TOALET, LIFT I ADEKVATAN
PRISTUP ŠKOLI
ISTI USLOVI SU POTREBNI
I U MOM DALJNJEM
ŠKOLOVANJU

IBRAHIM ŠADIĆ

DOŽIVIO SAM
DISKRIMINACIJU
U OBRAZOVANJU,
I NE ŽELIM DA BILO KO
DOŽIVI ONO ŠTO SAM JA

VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE NIKOG
NE DISKRIMINIŠE!

Sistem obrazovanja je zakazao kod Ibrahima iz Čelića. Uprkos njegovoj velikoj želji za školovanjem, sistem mu je potpuno onemogućio pristup obrazovanju. Ibrahimova priča nam govori da nijedno dijete ne smije biti izostavljeno iz obrazovanja, ni po kojoj osnovi.

Ibrahim Šadić iz Čelića ima 27 godina i upravo završava osnovnoškolsko obrazovanje. Zbog toga što se otežano kreće i govori, usljed cerebralne paralize, cijeli život se suočavao sa diskriminacijom u obrazovanju. "Kada sam imao sedam godina mama me htjela upisati u osnovnu školu u Čeliću. Ali **direktor škole je rekao kako oni ne primaju takvu djecu.** Ja ni dan danas ne razumijem šta je on pod tim mislio, kakvo sam ja to dijete bio", govori Ibrahim. Tek 2007. godine je formirano specijalno odjeljenje u čeličkoj osnovnoj školi gdje je završio prva četiri razreda. "Imao sam četrnaest godina kad sam se tamo upisao. Mogu da kažem da mi je bilo dosadno jer sam već znao više od pola stvari koje smo učili. Na nastavi sam uvijek bio aktivan, samo što sam je nekad morao propustiti zbog posjeta ljekaru. **Učiteljica Azra koja me vodila od prvog do kraja četvrtog razreda je u meni vidjela talenat, prepoznala je moj potencijal.** Nije joj bio problem to što otežano pričam jer što me neko više sluša kad pričam, to me bolje razumije", objašnjava Ibrahim.

Kaže da se lijepo osjećao u toj školi: "Sa drugim đacima sam se dobro slagao, posebno sa Seadom koji je takođe osoba s invaliditetom. U kontaktu sam ostao i sa učiteljicom Azrom, ona kaže da joj je žao što ja ovako propadam."

U školu ga je vodila majka, a asistenta nije imao. "Kao prvo, **nisam imao pojma šta znači asistent, mislio sam da to majka mora raditi** ili znati. Kao drugo, dok si dijete, ne razmišljaš o

tome hoće li ti trebati neko drugi, nadaš se da ćeš prohodati, nadaš se da ćeš moći ići sam", objašnjava Ibrahim.

Kako se bez pomoći nije mogao kretati unutar škole, zbog majčinih obaveza i njenih problema sa kičmom, ali i zbog toga što je škola bila daleko, **nakon završenog četvrtog razreda nije nastavio dalje obrazovanje.** Iako je škola dobila vozilo za prevoz učenika s invaliditetom od i do škole, ubrzo je bio predat Domu zdravlja, a kako Ibrahim kaže: "Iz Doma zdravlja su nam rekli **da im nije problem da nas voze ako uspijemo osigurati gorivo.** Ipak, na kraju nije bilo ništa od tog prevoza kombijem."

U tuzlansku osnovnu školu, gdje je vanredno završio peti i šesti razred školske 2018./2019. godine, ga je vozio komšija kojem je Ibrahimova majka plaćala za tu uslugu. Nije završio ostale razrede zato što je škola izgubila potrebnu licencu, odnosno raskinula ugovor sa Ministarstvom obrazovanja Tuzlanskog kantona. Napominje da je razloga za ukidanje licence bilo više, a jedan od njih je bio finansijski **jer su škole naplaćivale određena sredstva od osoba koji su ih pohađale. "Nisu smjeli uopšte naplaćivati** takvo nešto jer je samo Ministarstvo krivo što ja nisam završio redovno obrazovanje koje je besplatno do petnaeste godine; meni nije bilo omogućeno da završim školu onda kad sam trebao da je završim. Oni su kao službeni obrazovni organ bili dužni da insistiraju da ja idem u školu i da mi omoguće uslove za to", naglašava Ibrahim.

Iako je zakonom propisana inkluzija učenikom s invaliditetom u redovne škole, kaže da se to se još uvijek ne dešava jer: "Sistem je generalno zakazao, preovlađuje mišljenje da nama, osobama s invaliditetom, škola i ne treba. Ali ljudi nisu svjesni da su neke osobe s invaliditetom fenomen u svijetu, izuzetno uspješni, ostvareni ljudi."

U tuzlanski Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos se učlanio prije pet godina. "Tu sam prošao mnogo treninga, naučio **šta znači biti samostalan i koliko zapravo vrijedim.** S njima radim na zagovaranju prava osoba s invaliditetom, a planiram da se i u budućnosti bavim aktivizmom", objašnjava Ibrahim.

"Planiram upisati srednju ekonomsku školu u Tuzli ili Brčkom, ali obzirom na sve, to su planovi za daleku budućnost. Takođe bih volio da nekad u budućnosti objavim svoje stihove pošto u slobodno vrijeme pišem poeziju. Ja slobodnog vremena, nažalost, imam puno, a pored pisanja poezije volim da čitam, gledam televiziju, idem u džamiju ili na kafu s drugaricom", govori Ibrahim.

Ibrahimu je bitno da završi osnovnu školu kako bi mogao jednog dana da stekne zanimanje, zarađuje za sebe i bude nezavisan: "Da me ruke služe, ja bih sada mogao neki privatni posao od kuće da radim. Međutim, ako bih završio školu, **radio bih glavom, radio bih znanjem.** Zato još uvijek nisam odustao od ideje nekog samostalnog života."

Kaže da ljudi uvijek imaju predrasude prema osobama s invaliditetom, ali da im on svojom upornošću pokaže da ništa nije nemoguće jer: "Moj invaliditet nije moj jedini identitet. Iako otežano pričam, ja im dokažem da me nije nemoguće razumjeti samo ako žele da čuju moje mišljenje."

SISTEM JE, GENERALNO, ZAKAZAO, PEOVLAĐUJE MIŠLJENJE DA NAMA, OSOBAMA S INVALIDITETOM, ŠKOLA I NE TREBA

Šefika je svoja negativna iskustva iz obrazovanja preokrenula u pokretačku energiju koju je usmjerila u planove za studiranje, zato se sada priprema i završava vanredno srednjoškolsko obrazovanje koje će joj omogućiti da upiše fakultet koji želi.

U SPORTU, KAO I U ŠKOLI, DOBRI MEĐULJUDSKI ODNOSI SU OD SUŠTINSKE VAŽNOSTI ZA POSTIZANJE USPJEHA

Šefika Mujić ima 19 godina i živi u Živinicama. Trenutno ide na prekvalifikaciju ekonomske struke, smjer Poslovno-pravni tehničar u Privatnoj ustanovi „Centar za obrazovanje odraslih“ u Tuzli. „Druga sam godina, a planiram sve četiri godine završiti do avgusta. Zbog pandemije korona virusa dobijam gradivo putem elektronske pošte, a tako većinom i komuniciram sa profesorima. U školu idem samo na ispite. Mama i zaposlenici škole mi pomognu da uđem u školu zbog stepenica a ja sam korisnica invalidskih kolica“, kaže Šefika.

Šefikina majka joj je tokom čitavog školovanja asistirala u kretanju. I dalje je vozi u školu. Kad Šefiki zatreba pomoć u učenju, kaže da su joj majka i prijateljice na raspolaganju.

U Javnoj ustanovi „Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju“ u Tuzli je završila tri godine srednje škole za pomoćnog krojača. Četvrtu godinu nije upisala jer nije bila upisana ta generacija u Tuzli, samo u Gradačcu, što joj nije odgovaralo zbog udaljenosti, ali i arhitektonskih barijera u školi. „Međutim, to nije jedini razlog za prekvalifikaciju. Smatram da ću s ekonomskom strukom imati veće mogućnosti za zaposlenje ili upisivanje željenog fakulteta, a to je menadžment“, objašnjava Šefika.

Tekstilnu školu u Zavodu je upisala ne zato što je to zanimalo već zato što se posljednjih mjeseci devetog razreda redovne **osnovne škole suočavala sa nerazumijevanjem i diskriminacijom od strane pojedinih nastavnika**: „Zbog mog negativnog iskustva sa nekim nastavnicima kojima je povjeren odgoj i obrazovanje sve djece, pa tako i one s invaliditetom, nisam uopšte željela upisati srednju školu. Na kraju mi je bilo bitno samo da nešto upišem, ali ne i šta.“

Šefika je na primjeru **matarske ekskurzije i maturske večeri iskusila šta znači nerazumijevanje inkluzije**. Iako je bilo dogovoreno da na dugo očekivanu ekskurziju ide sa svojom majkom kao asistentom, na kraju ipak nije otišla jer je donesena odluka da asistenti ne idu. Kaže da ju je još više pogodilo kada joj je **razrednica na maturskoj večeri rekla da nije očekivala da će doći**, pa je zato učenike iz njenog odjeljenja okupila na spratu škole bez lifta, umjesto na prizemlju, kako je bilo dogovoreno.

Ipak, naglašava da je odnos učenika prema njoj u osnovnoj školi uglavnom bio korektan: „Kako nisam imala asistenta na nastavi, **uvijek sam se mogla osloniti na druge učenike da mi pomognu** kad nešto ne bih stigla zapisati“. Takođe, zadovoljna je i svojom učiteljicom od prvog do petog razreda: **„Ona**

je znala šta je kvalitetna inkluzija, šta i kako treba raditi sa mnom, a nas djecu je učila da budemo kao jedno.“

Odlučila je da pohađa Zavod, iako je majka željela da ona upiše redovnu srednju školu. „Ja sam u specijalnoj školi imala isto gradivo kao učenici u redovnoj školi. Kad mi je bilo predloženo da pređem u redovnu Mješovitu srednju školu u Tuzli i promijenim smjer, odbila sam“, objašnjava Šefika.

Redovno se viđa sa prijateljima, amaterski se bavi glumom u Pozorištu mladih Tuzle, ali i sportskim streljaštvom.

„Streljaštvo sam počela trenirati tek prije pet godina. Moram staviti povez na oko da bih mogla nacijski, pa su me zato odavno prozvali gusarem iz Živinica“, kaže Šefika kroz smijeh. Tvrdi da su u sportu, kao i u školi, dobri međuljudski odnosi od suštinske važnosti za postizanje uspjeha: „Moj trener je osoba bez invaliditeta i on radi sa mnom od moje četrnaeste godine. Da nije bilo njega, možda ne bih toliko ni zavoljela ni borila se za streljaštvo. Povjerenje između sportiste i trenera je najvažnija stvar u bilo kojem sportu. „Kapiten je ženske ekipe u Streljačkom invalidskom klubu Živinice jer: „Na takmičenjima sam redovno među prve tri, a dobila sam priznanje najperspektivnije mlade sportistkinje BiH.“

Što se životnih ciljeva tiče, planira ne samo da završi fakultet i nađe posao u struci, već i da postane članica reprezentacije BiH za osobe s invaliditetom za sportsko streljaštvo, da brani boje BiH na Paraolimpijskim igrama i kući ponese zlatnu medalju.

Sebe u budućnosti zamišlja kao osobu koja se zalaže za jednakost prilika za sve: „Dvije godine bavljenja aktivizmom u tuzlanskom udruženju osoba s invaliditetom Lotos su me puno promijenile kao osobu. Ono što bih prvo željela da postignem je da više **niko ne prođe ono što sam ja prošla u obrazovanju**.“

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE POŠTUJE POTREBE ĐAKA!

OBRAZOVANJE MORA BITI PRISTUPAČNO SVIM MLADIM OSOBAMA, SA I BEZ INVALIDITETA

ŠEFIKA MUJIĆ

Goran Jokić je iz Teslića i ima 32 godine. Imao je samo 5 godina kada je zbog saobraćajne nezgode postao korisnik kolica. "To me nije spriječilo da u velikoj mjeri steknem samostalnost i nezavisnost", kaže Goran i dodaje kako smatra da je uspio u svojim namjerama prvenstveno zahvaljujući roditeljima od kojih je imao nesebičnu podršku.

BIO SAM JEDINI STUDENT S INVALIDITETOM NA SVOM FAKULTETU

U periodu njegovog odrastanja, zagovaranje za inkluzivno obrazovanje je bilo u samo začetku, rijetko je ko znao u čemu je bit inkluzivnog obrazovanja. Po završetku osnovne škole, Goran i njegovi roditelji su odabrali opciju koja **zahtijeva odvojenost Gorana od porodice**, jer u njegovom rodnom gradu nije bilo pristupačnih srednjih škola. „Srednju pravno-birotehničku školu završio sam u Podgorici u Crnoj Gori“, kaže Goran i objašnjava da je za vrijeme školovanja bio smješten u Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine. U Zavodu je bilo mnogo omladine iz cijele regije, a neke je već poznao otprije, iz vremena svog osnovnoškolskog obrazovanja, pa se veoma brzo uklopio i sklopio nova poznanstva. Rado se sjeća tog dijela svog života: „lako odvojen od porodice, period srednjoškolskog obrazovanja je jedan od boljih perioda moga života“.

Po povratku u svoj rodni grad nakon završene srednje škole, pred njim je bio izbor koji fakultet upisati. Za mlade osobe s invaliditetom je izbor bio poprilično sužen jer **većina fakulteta nije bila fizički pristupačna**. „Odlučio sam se za Fakultet za ekonomiju i menadžment u Doboju. Zgrada fakulteta je posjedovala lift, tako da sam imao mogućnost pristupa svim prostorijama

u kojima su održavana predavanja i ispiti.“ Goran priča da je tada bio jedini student s invaliditetom na tom fakultetu. Kroz studentski život je stekao veliki broj poznanika i prijatelja s kojima je i dalje u kontaktu. Stečeno zvanje diplomiranog ekonomiste, uz Goranovo veliko zalaganje i trud, otvorili su mu dalje mogućnosti u životu.

„Po završetku fakulteta sam počeo s aktivnim traženjem mjesta gdje bih mogao odraditi jednogodišnji pripravnički staž“, priča Goran i dodaje da se prijavljivao gdje je god to bilo moguće. Uskoro je i dobio ponudu da svoj pripravnički staž uradi u Javnoj ustanovi Sportski centar „Radolinka“ u Tesliću. Prepoznato je njegovo znanje i predanost izvrsnosti u radu, što je rezultiralo da mu je, po isteku pripravničkog staža, ponuđeno mjesto uposlenika na neodređeno vrijeme. Danas, Goran obavlja poslove vezane za radno mjesto stručnog saradnika za administrativno tehničke poslove. „Trenutno sam zadovoljan svojim statusom, i nemam namjeru mijenjati bilo šta u nekom narednom periodu“, kaže Goran i dodaje da **on svoje planove za budućnost vezuje uz Teslić**.

„Teslić je grad koji je u prethodnom periodu dosta radio na prilagođavanju objekata licima s invaliditetom koja koriste kolica za kretanje“,

naglašava Goran i ističe: „Danas, pored ostalih, imamo pristupačne objekte osnovnih i srednjih škola gdje je uz određeno prilagođavanje moguće kvalitetno obavljanje nastave“. Iako je dosta toga urađeno, ima tu još posla, kao što je spuštanje ivičnjaka i uklanjanje prepreka na pješačkim prelazima na kojima to do sada nije urađeno. Takvi radovi su neophodni da bi se postigla što veća samostalnost u kretanju osoba s invaliditetom.

U slobodno vrijeme Goran je aktivista i bori se za prava osoba s invaliditetom: „Posvećen sam radu u Udruženju paraplegičara, oboljelih od dječije paralize i ostalih tjelesnih invalida regije Doboj“. Ovo udruženje je odigralo veliku ulogu u Goranovom školovanju kroz lobiranje da bude oslobođen plaćanja školarine tokom studiranja i kao i u podršci za dobijanje ortopedskih pomagala. Goran naglašava da su aktivna udruženja ključna za poboljšanje kvalitete života osoba s invaliditetom, a pogotovo su važna za mlade osobe.

„Kao član Odbora za inkluzivno obrazovanje i Aktiva mladih pri koaliciji organizacija osoba s invaliditetom regije Doboj, vjerujem da možemo postići određene pomake **u zagovaranju za što veću pristupačnost kako obrazovnih tako i svih drugih institucija**“, kaže Goran i objašnjava da je dovoljno pogledati period od zadnjih 10 godina i vidjeti da je napravljen veliki korak naprijed, da je situacija neuporedivo bolja nego što je bila. Ali je isto tako svjestan da je to još uvijek nedovoljno i da se može postići mnogo više.

Goranova poruka za sve mlade osobe s invaliditetom: „Samo našim zajedničkim, konstantnim radom, upornošću i zagovaranjem za poštovanje prava osoba s invaliditetom kod vlasti, možemo postići kvalitetne promjene za osobe s invaliditetom“.

GORAN JOKIĆ

ZAJEDNIČKIM RADOM MOŽEMO POSTIĆI KVALITETNE PROMJENE

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE ZASNOVANO NA DOSTOJANSTVU UČENIKA I STUDENTA!

**VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE OSTVARUJE
PUNI POTENCIJAL!**

**JAKO JE VAŽNO
DA STUDENTSKI DOMOVI
U POTPUNOSTI BUDU
PRILAGOĐENI STUDENTIMA
S INVALIDITETOM**

**SELMA
PLANČIĆ**

Često ukazujemo da fakulteti moraju biti prilagođeni studentima s invaliditetom. Ne smijemo zaboraviti da se isto odnosi i na studentske domove i na javni gradski prevoz. Selma, studentica prava, iz ličnog iskustva ukazuje šta još obrazovne vlasti moraju uraditi da bi mlade osobe s invaliditetom mogle dostići svoj puni potencijal.

Selma Plančić ima 25 godina i živi u mjestu Kosovi kod Maglaja. Na drugoj je godini Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici. "Mama me vozi u Zenicu svaki put kad imam obaveze na fakultetu. Čeka da završim pa me vrati kući. Ne bih od nje zavisila toliko da imam personalnog asistenta, da u Zenici postoji studentski dom prilagođen osobama s invaliditetom ili da su barem autobusi opremljeni rampom za invalidska kolica", objašnjava Selma.

Iako studira ono što voli, kaže da je njena najveća ljubav dramska umjetnost, konkretno gluma: "Ipak, svjesna sam da se time ne bih mogla profesionalno baviti u našoj državi, pa sam izabrala pravo kao alternativu koju takođe volim. **Želim da se bavim pravom kako bih se sutra mogla izboriti za prava svih osoba s invaliditetom.** Ja sam još kao dijete shvatila da moram jasno i glasno tražiti svoja prava, ali mnoge osobe s invaliditetom šute jer možda ni ne znaju da se izbere. Zato želim da se borim i za njih."

Kako joj je fakultet u potpunosti prilagođen, kaže da joj tamo ne treba asistent: "Na fakultetu postoji lift koji ja mogu da koristim uz ključ, a u toaletima su već ugrađene ručke za koje se ja mogu uhvatiti obzirom da su mi ruke stabilne." Odnedavno je zbog epidemiološke situacije nastava na fakultetu u potpunosti organizovana online. **Naglašava da preferira redovnu nastavu zbog komunikacije licem u lice sa**

profesorima i druženja sa studentima, što joj jako nedostaje.

Uvijek je bila aktivna na nastavi - i dok je bila redovna i sad kad je online. "Kažu da sam jedan od najaktivnijih studenata", govori Selma. Pogotovo joj je drago što svi profesori postupaju prema njoj u skladu s njenim zaslugama jer, kako kaže: "Tokom cijelog svog školovanja sam insistirala na tome da mi se ne daju privilegije na osnovu mog invaliditeta i da budem **ocjenjivana isključivo prema pokazanom znanju.**"

Zbog epidemiološke situacije je sa društvom sa fakulteta u kontaktu online: "Stalno se čujem s njima preko društvenih mreža, ali nedostaje mi druženje uživo, to je činjenica." U slobodno vrijeme bi voljela da ide na neki kurs ili trening, ali: "Obzirom da mama ima oštećenu kičmu, trudim se da je poštedim nekih aktivnosti koje su sporedne. Zato pretražujem internet i ako naiđem na nešto što me stvarno zanima, ja to proučavam i istražujem. Volim i da pišem, uglavnom prozu a nekad i poeziju. Takođe, mnogo volim da šetam, odnosno da se u kolicima vozim kraj rijeke, to mi nekako dođe kao izduvni ventil."

Selma je prva četiri razreda osnovne škole završila u mjestu Kosovi nedaleko od Maglaja. **"Sretna sam što sam mogla upisati redovnu osnovnu školu. Moj učitelj je insistirao na tome da i u školi počnem da koristim kolica kako bih se lakše kretala. Zahvalna sam mu što mi je rekao da iako koristim kolica koja su sastavni dio mog života, moja kolica nikako nisu ja. Pored moje majke, on je dosta zaslužan za to što sam odlučila da se borim za sebe",** objašnjava Selma.

Od petog razreda osnovne škole i u srednjoj školi se nastava zbog nje morala odvijati u jednoj učionici umjesto u posebnim kabinetima na spratu za svaki predmet, obzirom da škole nisu bile opremljene liftom.

"Dok su mi u osnovnoj školi neki učenici zamjerali zbog toga, u srednjoj Ekonomskoj školi je učenicima iz mog odjeljenja bilo drago što nisu morali stalno hodati od kabineta do kabineta. Period srednje škole mnogo volim jer sam se osjećala u potpunosti prihvaćeno", kaže Selma.

Od petog razreda osnovne do završetka srednje škole školovala se u Maglaju. "Iako je stan u Maglaju gdje smo tada živjeli bio na prizemlju, mene je mama svaki dan spuštala i dizala uz tri vanjske i četiri unutrašnje stepenice. Posljedica toga je njena oštećena kičma danas", s tugom u glasu govori Selma. Kaže da se prije završetka fakulteta želi izboriti za zakon o priznavanju statusa roditelja njegovatelja: "Sve što sam postigla do danas dugujem svojoj mami. Da nije bilo nje, moj potencijal bi ostao zarobljen između četiri zida. Kao i većina roditelja osoba s invaliditetom, ona nije mogla raditi jer se brinula o meni 24 sata dnevno. Zato smatram da zaslužuje barem minimalnu penziju jednog dana."

Nada se da će nakon sljedeće operacije u bliskoj budućnosti moći da hoda uz pomagala i da će uspjeti da obezbijedi neophodne duže fizikalne terapije nakon operacije. **Kaže da bi voljela naći posao prije završetka fakulteta kako bi bila korisna i sebi i društvu,** a još jedna želja joj je da nekad u budućnosti stekne svoju porodicu i stvori svoj dom. Sve u svemu - da bude sretna osoba.

**JOŠ KAO DIJETE SAM
SHVATILA DA MORAM
JASNO I GLASNO
TRAŽITI SVOJA PRAVA,
ALI MNOGE OSOBE S
INVALIDITETOM ŠUTE**

Savo je pravi filmofil, studira anglistiku i planira spojiti svoje dvije ljubavi u profesiju prevodioca stranih filmova. Njegov fakultet nema lift, ali se nastava odvija u prizemlju. Dok je nastava online, lakše mu je pratiti predavanja, ali mu nedostaju druženja s ostalim studentima.

BITNO JE DA SE OMLADINA ZAJEDNO ŠKOLUJE I DA OSTVARUJU JEDNAKA PRAVA

Savo Ivković ima 21 godinu i živi u Bijeljini. Na drugoj je godini Anglistike na Filološkom fakultetu Univerziteta Sinergija u istom gradu. Kaže da je prvo želio da upiše filmsku umjetnost: "Mogao sam to ovdje upisati, ali bih onda morao da idem u Beograd da to pohađam. Ne bih mogao tamo da budem sam, pa sam zato odustao od toga."

Obzirom na njegova ograničenja u kretanju, puno je vremena provodio kući, gledajući televiziju i sadržaje na internetu, pa je tako samostalno naučio engleski i njemački jezik. "Strani jezici su ono u čemu sam dobar, a Filološki fakultet sam izabrao zato što mi je preko puta kuće, mogu pješice uz pomoć hodalice da odem i da se vratim, **postoji rampa na ulazu u fakultet, a predavanja su u prizemlju što mi je bitno jer u zgradi nema lifta**", objašnjava Savo.

Asistenta nema jer ga, kako kaže, nije ni tražio obzirom da je znao da će mu otac pomagati: "Dok je još bila redovna nastava u prvom semestru prve godine, samo sam slušao predavanja, nisam mogao da hvatam bilješke jer me ruke ne služe u dovoljnoj mjeri zbog cerebralne paralize. Otac bi mi zato kući čitao iz udžbenika tog fakulteta. A kad je nastava kasnije postala online zbog pandemije

korona virusa, sva predavanja su se snimala, tako da sam uvijek mogao ponovo preslušati predavanje. Otac mi pomaže u ispunjavanju školskih obaveza jer bi meni trebalo puno vremena i napora da ih sam završavam zbog mojih problema sa motorikom, vidom i svim ostalim."

Naglašava da je zadovoljan kvalitetom nastave: "Znanje mi je solidno, uspijevam da se snađem. Trudim se da budem dobar student, na nastavi sam redovan i aktivan, dajem sve u roku, ali mi nije cilj to da iz svih predmeta imam najviše ocjene." Prevod mu je omiljeni predmet jer voli da komunicira s drugima, a najmanje voli fonologiju.

Online nastava mu odgovara jer pored mogućnosti ponovnog preslušavanja snimljenih predavanja može da stekne i više prakse u radu na računaru. "Jedina loša stvar je to što ne mogu da se družim sa drugim studentima i upravo zbog toga bi bilo bolje da ponovo krene redovna nastava. Kako smo samo jedan semestar zajedno provodili vrijeme na fakultetu, nismo uspjeli da se bolje upoznamo. A sada sam s njima u kontaktu samo preko Viber grupe gdje razmjenjujemo informacije o školskim obavezama", kaže Savo.

Kod svojih školskih kolega cijeni to

što su ljubazni, što ga ne vrijeđaju i što nikad prema njemu nisu bili nekulturni ni bezobrazni. "Dešavalo se i u osnovnoj i srednjoj školi koje sam u ovom gradu završio po inkluzivnom modelu da se prema meni neka djeca nisu ponašala korektno. Zato sam uglavnom izbjegavao da komuniciram s njima."

Dok je išao u Osnovnu školu "Vuk Karadžić" Savo je nailazio i na probleme s nastavnim kadrom. "To su bili počeci inkluzije tako da ni učiteljice ni nastavnici nisu imali najjasniju predstavu kako sve to treba da izgleda. Kada je učiteljica vidjela da ja imam poteškoće, nije htjela da se zamara oko mene. Nije me ona naučila ni da čitam ni da pišem, već moja majka. Učiteljica je bila stvarno užasna, vikala je na mene, bacala mi je svesku, davala mi je jedinice redovno. Žalio sam se ja, ali od toga nije bilo ništa. **Kada više nisam mogao da podnesem da se učiteljica izživljava na meni, prebacio sam se kod druge, bolje učiteljice u trećem razredu**", priča Savo.

Svoje nekadašnje nastavnike dijeli u dvije grupe. "U jednoj su oni koji su mislili da ja ne mogu da savladam gradivo, pa zato i ne moram. Oni su bili u većini. U drugoj grupi su oni koji su se istinski trudili da savladam gradivo i veoma sam im zahvalan na tome", govori Savo i dodaje da je sa profesorima u srednjoj školi bila bolja situacija, ali: "**Srednju ekonomsku školu sam upisao iz jednog jedinog razloga - nije bilo stepeništa.**"

Želja mu je da se nakon završetka fakulteta bavi prevođenjem filmova, čime bi njegova strast, filmovi, bila spojena sa profesionalnim opredjeljenjem.

VRIJEME JE ZA OBRAZOVANJE KOJE NAS UČI ZAJEDNIŠTVU!

**BILO JE NASTAVNIKA KOJI
SU SE ISTINSKI TRUDILI DA
SAVLADAM GRADIVO I
VEOMA SAM IM
ZAHVALAN NA TOME**

SAVO IVKOVIĆ

ARIJEL KURTAGIĆ

NASTAVNICI SU
POKRETAČKA
SNAGA

VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE ĆE AKTIVNO
UKLJUČITI ĐAKA
U DONOŠENJU
SVIH ODLUKA!

Arijel Kurtagić ima 20 godina i živi u Bihaću. Obaveze koje ima u sferi omladinskog aktivizma su brojne, i ne ostavljaju joj mnogo slobodnog vremena.

Arijel je članica dva Upravna odbora, Evropskog parlamenta mladih u BiH i Omladinske banke Bihać. Ona je i omladinski savjetnik ambasadora Velike Britanije u BiH. Na listi svojih aktivnosti ima i ulogu vršnjačkog edukatora programa „Understanding Europe“. Baš su nedavno završili sa treningom trenera nove generacije, koji će držati radionice o Evropskoj Uniji.

Arijel planira studirati Političke nauke, smjer Međunarodni odnosi u Ljubljani. Za invaliditet kaže da je logistička prepreka, te posvećuje vrijeme da istraži mogućnosti samog fakulteta, kampusa, kao i smještaja. U svemu ima veliku podršku svojih roditelja, iako im teško padaju njeni planovi za studiranje u drugoj državi.

„Ključni ljudi u mom životu su prosvjetni radnici“, ističe Arijel, navodeći roditelje za početak, koji su se izborili sa sistemom koji ju je prvo usmjerio prema specijalnom obrazovanju što je za njih bilo neprihvatljivo, pa preko učiteljice, nastavnika u osnovnoj, profesora u srednjoj, za svijet njih Arijel kaže da su je oblikovali na neki način. „Prosvjetni radnici su bili kreatorna sila da bih ja postala danas ovo što jesam“.

Pohađala je Gimnaziju u Bihaću koja je primjer javne ustanove prilagođene osobama s invaliditetom. Na ulazu je rampa koja nije strma kao na nekim ostalim zgradama gdje se rampe postavljaju samo da bi se zadovoljila forma, a koje su potpuno neupotrebljive za osobe s invaliditetom. Cijela nastava se odvijala u prizemlju.

Arijel s velikom poštovanjem ističe svoju razrednicu, Biserku Mešanović, za koju kaže da joj je njen ulazak u život velika životna prekretnica. Nastavnici su bili korektni, ali je razrednica bila ta koja ništa nije prepuštala slučaju i pratila je da Arijel ne bi slučajno propustila neko gradivo. Svaku lekciju iz fizike je pisala za Arijel u njenu svesku, u bojama, sa grafikonima. Arijel i dalje čuva sve te sveske, **dokaz posvećenosti jednog prosvjetnog radnika i vjere u potencijal učenika.** Razrednica je uvijek bila tu za Arijel, i mogle su otvoreno razgovarati. Arijel je navodi kao primjer nastavnika koji je iskreno posvećen učeniku. Njih dvije su i dalje u kontaktu, a Arijel je redovno obavještava o svojim aktivnostima.

Omladinski aktivizam kojem je duboko posvećena joj je poput stručnog obrazovanja, smatra da joj daje širinu i odlično je priprema za studiranje i budući profesionalni angažman. Omogućio joj je da upoznaje ljude iz cijele Evrope i šire, s kojima je u redovnom kontaktu i slobodno ih može zvati prijateljima. Bila je član i AIESEC-a 8 mjeseci i za to vrijeme je pokrenula njihov ogranak u Bihaću. Sviđa joj se što sve ove aktivnosti imaju i internacionalnu pozadinu i sasvim joj je prirodno da pola dana priča na engleskom. Neke od ovih aktivnosti će joj sigurno nedostajati kada krene studirati, ali ne želi o tome razmišljati dok do toga stvarno ne dođe.

Što se tiče asistencije, Arijelino mišljenje je da većini ljudi u obrazovanju još uvijek nije potpuno jasna razlika između personalnih asistenata i asistenata u nastavi. Svakog učenika s invaliditetom bi trebalo posebno opservirati i zaključiti da li mu je potrebna asistencija ili nije. Takođe je istakla da je izuzetno važno uključivanje tog učenika u donošenje odluke o angažovanju asistenta, i uzimanje njegovog ili njenog mišljenja u obzir, jer mlade osobe s invaliditetom mogu same zaključiti da li im je potrebna asistencija

ili ne. Nekada asistenti, iz najbolje namjere, naprave barijeru između samog učenika i njegove okoline, vršnjaka, pa se mlada osoba s invaliditetom može osjetiti isključenom iz društva. Vršnjačka asistencija, na koju mnogi zaboravljaju, je isto tako ključna.

Arijel mnogo razmišlja o inkluziji u školama, pa je istakla na čemu bi škole morale držati fokus: „Kroz školu moramo da stičemo vlastitu autonomiju, moraju nas poticati da gradimo samostalnost. **Obrazovni sistem mora da se fokusira na izgradnji samostalnosti i autonomije učenika s invaliditetom**, pogotovo kroz srednje škole.“ Ovdje je navela jednu barijeru, koja je veoma lako rješiva za društvo, a koja bi dovela do veće samostalnosti i autonomije mladih osoba s invaliditetom: „Trotoari u Bihaću nisu prilagođeni za kolica.“

Dodala je još koliko je važna inkluzija za samo društvo: „Cijeli fokus inkluzije je često predstavljen koliko nama društvo nedostaje, a u stvari bi trebalo da se predstavi koliko mi, osobe s invaliditetom, nedostajemo društvu.“

Za svoj aktivizam i doprinos razvoju lokalne zajednice, Arijel je dobila i priznanje, nagradu od Grada Bihaća „Japodinski konjanik“, za izvanredan nastavni i vannastavni aktivizam, za kulturno historijsku promociju Grada Bihaća, za poboljšanje života i interesa mladih u Bosni i Hercegovini.

**OBRAZOVNI SISTEM
MORA DA SE FOKUSIRA NA
IZGRADNJI SAMOSTALNOSTI
I AUTONOMIJE UČENIKA S
INVALIDITETOM, POGOTOVO
KROZ SREDNJE ŠKOLE**

Dževad nije posustajao i izborio se za svoje obrazovanje, a sada svoju energiju usmjerava na volonterizam i aktivizam.

Dževad Selimović ima 23 godine i dolazi iz Gradačca. Obavlja funkciju predsjedavajućeg aktiva mladih organizacija osoba s invaliditetom Tuzlanskog kantona, i aktivista je Informativnog centra Lotos iz Tuzle. Takođe je član Udruženja oboljelih od distrofije Tuzlanskog kantona. Vodi i peer suport sastanke za druge mlade osobe s invaliditetom. Naglašava da je izrazito važno da se mlade osobe s invaliditetom aktivno uključe u rješavanju raznih pitanja iz područja prava osoba s invaliditetom.

Osnovna škola mu je bila blizu i nije imao nikakvih poteškoća s pohađanjem nastave. Međutim, sa srednjom školom nije bilo tako, **morao je putovati 18 km** u jednom smjeru i pri tome se oslanjati na nesiguran javni prevoz. „Nekako sam se snalazio. Morao sam se dobro organizovati da bih stigao na vrijeme na autobus i da bih stigao na vrijeme na nastavu“, kaže Dževad i s osmijehom dodaje da mu je to sigurno razvilo vještinu upravljanja vremenom i naučilo ga odgovornosti. Autobuska stanica nije bila udaljena mnogo od škole, ali taj dio puta koji je Dževad morao prelaziti je bio

poprilično strm. „Bilo mi je potrebno dosta vremena da pređem posljedni dio puta do škole, a posebno je bilo teško tokom zimskog perioda, zbog snijega i poledice“, ističe Dževad i dodaje da su nastavnici i direktor imali razumjevanja ako bi zakasnio. Vodili su računa da ne zakasni na autobus za povratak kući, pa bi ga napominjali da krene na vrijeme.

U trećem razredu je zbog operacije bio odsutan više od mjesec dana iz škole, savjetovano mu je da tada **napusti obrazovanje**. Dževad je čvrsto odlučio da će svoje školovanje završiti, i da će se već nekako snaći za prevoz, jer tada nije mogao da putuje autobusom. Njegovi prijatelji i poznanici su mu tada pružili podršku, vozeći ga do škole kako bi bio redovno na nastavi i nadoknadio propušteno. **„Borio sam se za svoj cilj, da završim školovanje“**, ističe Dževad i nastavlja: „Nisam tada znao ništa o pravima osoba s invaliditetom, ništa o pristupačnosti“. Zahvaljujući tome što je sada član udruženja osoba s invaliditetom, i obukama koje je prošao, o ovom području zna mnogo više. „Moja škola je bila djelomično pristupačna,

tu je bila rampa, rukohvati, ali je nedostajao toalet za osobe s invaliditetom“ kaže Dževad i dodaje da je danas veoma glasan po pitanju pristupačnosti javnih institucija. Ističe da su potrebne i dodatne edukacije za nastavno osoblje, iako on nikada nije imao neprijatnih iskustava s nastavnicima, ali iz iskustva drugih mladih osoba s invaliditetom koje je upoznao, jasno je da je na tom području potreban neprestan rad i ulaganje u nastavni kadar.

„S obzirom da sam se školovao za kuhara, skoro dvije i po godine sam obavljao praksu u jednom od naših najpoznatijih restorana u Banji Iliža Gradačac“, priča Dževad. Naučio je mnoge kuharske tajne, pa danas s užitkom kuha. Sam je odlučio koji će smjer upisati, ali iz današnje perspektive, odabrao bi nešto drugo, neko drugo zanimanje koje bi mu pružilo **veće mogućnosti za zapošljavanje**, i gdje ne bi postojala ograničenja zbog njegovih teškoća sa kretanjem. „Vjerovatno bi mi više odgovaralo da sam završio za recepcionera ili za sekretara“, kaže Dževad i objašnjava da je zbog toga išao na dodatno školovanje za poslovno-pravnog tehničara, smjer administrator. Imao je dodatnu motivaciju za prekvalifikacijom jer je povremeno obavljao poslove administratora u Udruženju distrofičara. Na birou je, i aktivno traži posao.

GLASNO UKAZUJEM NA NEPRISTUPAČNOST

U slobodno vrijeme volontira na radionicama kao asistent za osobe s intelektualnim teškoćama, ide u teretanu, i član je upravnog odbora jednog fudbalskog kluba; smatra da osobe s invaliditetom moraju biti mnogi više vidljive u društvu.

„Vidljivost osoba s invaliditetom u našem okruženju je veoma mala, **baš zbog nepristupačnosti prevoza**, trotoara, institucija i svih ostalih objekata“, govori Dževad i dodaje da ako mlade osobe s invaliditetom ne dignu glas, niko to za njih neće napraviti. Ističe da je zaposlenje ključno za kvalitetan život osobe s invaliditetom, jer to otvara mogućnost rješavanja stambenog pitanja i osnivanja bračnih zajednica.

SAMO
DOBRIM OBRAZOVANJEM
MOŽEMO DOĆI DO POSLA

VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE KOJE
VODI ZAPOŠLJAVANJU!

DŽEVAD
SELIMOVIĆ

Lejla na sve izazove s kojima se susreće, a kojih njena okolina možda nije ni svjesna, gleda kao na projekte, i tako im i pristupa. Dvije riječi koje je najbolje opisuju su motivacija i posvećenost.

PODRŠKA RODITELJA JE BILA KLJUČNA

Lejla Brko ima 29 godina, dolazi iz Sarajeva i diplomirana je pravica. Aktivna je u nekoliko udruženja koja okupljaju osobe s invaliditetom, učestvuje u projektima, jer: "Inkluzija je život, ne postoji alternativa." Naglašava da je **ključna inkluzija u obrazovanju**, jer je to je jedini put za osobe s invaliditetom da bi se mogle pravilno pripremiti za život.

Lejla je bila uključena u predškolsko obrazovanje, jer su tada djelovali vrtići koje su vodile međunarodne organizacije. Na taj način je bila spremna i pripremljena za polazak u osnovnu školu. U prvih nekoliko razreda osnovne škole je promijenila više škola, što joj je pomoglo da razvije sposobnosti brze prilagodbe i uklapanja u nove sredine. "Učitelji i nastavnici su izlazili u susret. Otežano pišem, pa je dogovor s nastavnicima bio da **odgovaram usmeno što je moguće više**", kaže Lejla i objašnjava da su joj za pismene provjere znanja iz matematike uvijek ostavljali dovoljno vremena, koliko joj je bilo potrebno da dovede zadatke do kraja, a nekad bi ih dovršila usmenim odgovaranjem.

Kretanje po prostoru osnovne škole jeste bilo otežano, pogotovo kada bi učionice bile na spratu, ali je Lejla pri kretanju uvijek imala podršku svojih kolegica iz razreda ili iz generacije. **"Vršnjačka asistencija je jako važna**, nedovoljno se o njoj priča", ističe Lejla i kaže da joj nije nimalo smetalo što su joj kolegice pomagale: "Uvijek sam im se mogla obratiti za pomoć i podršku".

U sjećanjima iz osnovne škole joj je posebno ostalo 5 dana u Drveniku provedenih s cijelom školskom generacijom. "Moja učiteljica me je pazila kao malo vode na dlanu", s osmijehom priča Lejla, dodajući da su joj drage uspomene na ekskurziju i matursko veče.

Završila je dravno-šumarsku srednju školu, smjer hortikulura. Nastava je bila veoma interesantna jer se radilo po modulima, a gotovo cijela četvrta godina je bila ispunjena praktičnom nastavom. Nastavnici su uzimali u obzir Lejline teškoće s motorikom i prostornom orijentacijom, ali u stvari nije bilo neke značajne prilagodbe u smislu nastavnog plana i programa. "Svoje školske obaveze sam ispunjavala na vrijeme i poprilično uspješno", kaže Lejla.

Zbog nepristupačnog javnog prijevoza, Lejlina majka ju je uvijek dovozila do škole, i čekala nakon nastave da je vrati kući. Lejla ističe da joj se nekada čini da osobe bez invaliditeta ne cijene dovoljno izostanak prepreka u svojim životima, pa mnoge radnje koje obavljaju na dnevnoj bazi smatraju trivijalnim, uzimaju ih zdravo za gotovo, i ne razmišljajući o njima. Dok s druge strane, osobama s invaliditetom **odlazak u školu ili fakultet**, odlazak do obližnje prodavnice ili u pozorište, rekreacija sa prijateljima ili neke najbanalnije radnje kao što su postavljanje zavjesa, tuširanje, plivanje, trčanje po parku sa kućnim ljubimcem može predstavljati pravi izazov. "Za osobe s invaliditetom, svaka od tih aktivnosti

predstavlja ozbiljan projekat", kaže Lejla naglasivši da je citirala jednog svog prijatelja.

Tokom srednje škole Lejli je postalo jasno da želi da se bavi pravom, jer već tada bila uključena u razne projekte pri udruženjima. "I moj otac je pravnik, pa sam znala čime se pravnici bave. Ali želja da studiram i odluka da to bude pravo su bile potpuno moje", objašnjava Lejla. I tako se upustila u novu životnu pustolovinu, sticanje akademske titule. Mama je i dalje bila glavna logistička podrška. "Uvijek je bilo problema s parkingom oko fakulteta", kaže Lejla objašnjavajući da joj je bilo potrebno parking mjesto što bliže ulazu u zgradu fakulteta zbog teškoća s kretanjem i snalaženjem u prostoru, ali da to nije bilo ispunjeno tokom njenog studiranja. Iz tog perioda može da prepriča niz anegdota s pauk službom, a neke od tih priča nose i poprilično stresna iskustva.

Bez obzira na arhitektonske barijere i (ne) pristupačnost s kojom se svakodnevno susretala, Lejla je izrazito **zadovoljna svojim studentskim uspjesima**, i veoma je ponosna na svoju zvanje diplomirane pravice. "Trenutno sam na birou, i tražim posao u struci", kaže Lejla. Svoj pripravnički staž od godinu dana je provela u jednoj auto-kući. To je bilo u vrijeme kada je Zavod za zapošljavanje pokriva troškove stažiranja mladih diplomiranih pravika. Na žalost, kada je istekla godina dana, završilo se financiranje od strane Zavoda, a Lejlin poslodavac, iako zadovoljan s njenim radom, nije bio u mogućnosti da joj ponudi stalno radno mjesto.

Lejla priprema državni ispit, i istovremeno učestvuje u aktivnostima udruženja osoba s invaliditetom preko kojih se zagovara inkluzija i uključivanje u sve sfere društva. "Za sebe bih rekla da nisam sklona odustajanju, volim da motivišem, a i sama volim pozitivne ljude", kaže Lejla uz poruku da se ne smijemo ni kao društvo, ni kao pojedinci prepustiti apatiji i neaktivnosti.

LEJLA BRKO

**VRIJEME JE ZA
OBRAZOVANJE
KOJE ĆE NAM
DATI KRILA!**

**ZA SVE ŽIVOTNE
PROJEKTE VAŽNA
JE MOTIVACIJA I
SPOZNAJA ŠTA
JE NAGRADA**

Izložba radova

u sklopu kampanje #ProbudiSe

IZLOŽBA RADOVA

#ProbudiSe

Skretanje pažnje javnosti na važna društvena pitanja kroz likovne izričaje i umjetnost nije neobično i često doprinosi boljoj percepciji javnosti o nekoj određenoj temi.

To je potaklo organizaciju MyRight da ostvari saradnju s akademijama likovnih umjetnosti u Sarajevu, Banjoj Luci i Širokom Brijegu i provede takmičenje za studentske radove na temu inkluzivnog obrazovanja za djecu i mlade s invaliditetom. Dok su se studenti bavili konceptom inkluzivnog obrazovanja kroz umjetnički prikaz, istovremeno je taj rad djelovao i na njihovo shvaćanje prava na inkluzivno obrazovanje. Nagrađeno je ukupno **10 radova**.

Posebno je zadovoljstvo istaći činjenicu da je čak **35 mladih autorki i autora** uzelo učešća i prijavilo svoje radove. Kvalitetna inkluzija u obrazovanju ima sada i svoju umjetničku prezentaciju. Zbog ograničenog prostora, ovdje smo predstavili samo neke od nagrađenih radova, neke od njih ste mogli pogledati na prethodnim stranicama.

Sve radove možete pogledati na web stranici <https://probudise.ba/#izlozba>

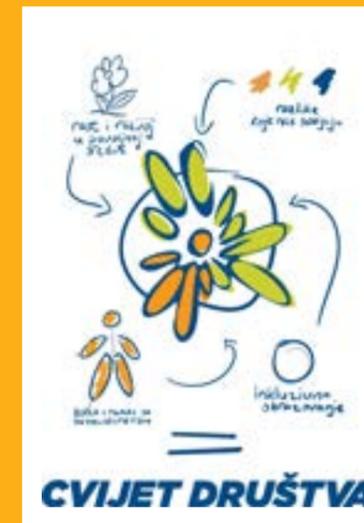
RAZLIČITO JEDNAKI

Anamarija Bilić

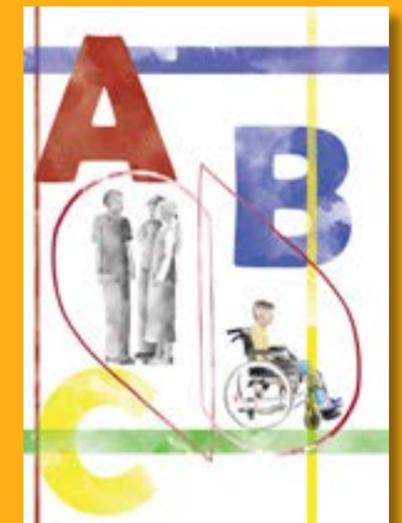
U TEBI JE PROMJENA

Dino Hujić

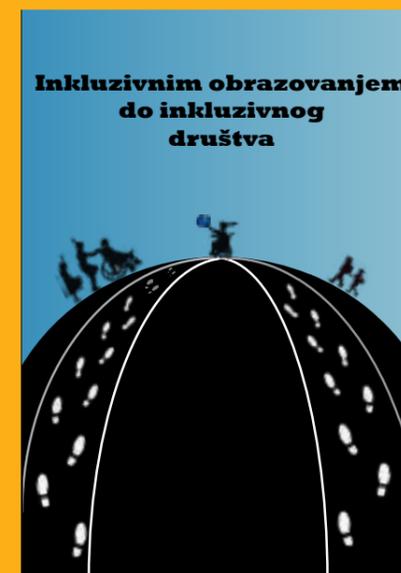
CVIJET DRUŠTVA

Valentina Ostojić

DVIJE POLOVINE SRCA

Vlado Kraljević

INKLUZIVNIM OBRAZOVANJEM DO INKLUZIVNOG DRUŠTVA

Ivana Pavlović

PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM NA INKLUZIVNO OBRAZOVANJE

Veronika Sigismundi

IZDAVAČI

MyRight

Empowers people with disabilities
Azize Šaćirbegović 80a, Sarajevo
www.myright.ba

Udruženje "DUGA"

Društvo ujedinjenih građanskih akcija
Petra Tiješića 10, Sarajevo
www.dugabih.ba

GRAFIČKO RJEŠENJE I DTP

VS Design

ŠTAMPA

Pentagram

TIRAŽ

100 kom.

GODINA IZDANJA

2021.

© MYRIGHT - EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES,
2021

Ova publikacija je nastala u partnerstvu s organizacijom Light for the World uz podršku Austrian Development Cooperation i Kahane fondacije. Sadržaj publikacije ne odražava nužno mišljenje i stavove pomenutih donatora nego je isključiva odgovornost autora.

#ProbudiSe